

บทที่ 5

สภาพการจัดการศึกษารียศึกษา ภายหลังการเปลี่ยนแปลง
การปกครอง พ.ศ.2475 จนถึง พ.ศ.2530

สภาพโดยทั่วไปภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475

เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และความตื่นตัวทางการเมืองของผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ ก่อให้เกิดการปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 คณะปฏิวัติที่ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเรียกตัวเองว่า "คณะราษฎร" ได้ประกาศหลัก 6 ประการเป็นนโยบายในการบริหารประเทศ ได้แก่ หลักเอกราช หลักความสงบภายใน หลักเศรษฐกิจ หลักสิทธิเสมอภาค หลักเสรีภาพ และหลักการศึกษา ในหลักการการศึกษา (รอง ศยามานนท์ 2507 : 873) ได้กล่าวไว้ว่า "มีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้การศึกษาแก่พลเมืองอย่างเต็มที่ โดยให้ได้รับการอบรมในระบอบการปกครองตามแบบรัฐธรรมนูญ ได้รับการศึกษาทางธรรมชาติทางการงาน และทางการสมาคม ฝึกฝนให้รอบรู้ปัญญาความคิด รู้จักค้นคว้าหาเหตุผลโดยตนเองได้ มีจรรยาประกอบด้วยกำลังกายกำลังใจเป็นอันดี กับทั้งไม่ละทิ้งเสียซึ่งจริยศึกษาแห่งชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีของไทย มุ่งประสงค์ให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาแล้วสามารถประกอบอาชีพ มีอนามัยและศีลธรรมอันดีงาม"

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งประธานกรรมการศึกษา ประธานสภาการศึกษา และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ท่านเป็น เสนาบดีกระทรวงธรรมการคนเดียวที่ได้ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีทั้งในช่วงที่มีการปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ซึ่งทำให้ท่านมีโอกาสทำงาน 2 อย่างที่ต่อเนื่องกัน คือ การวางแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 และ การขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปตามบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ (ศิริ พุทธมาศ 2529 : 111,

การวางแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 เป็นผลงานที่สำคัญที่สุดของคณะกรรมการการศึกษาและสภาศึกษา (ศิริ พุทธมาศ 2529 : 112-114) แม้โดยหลักการการวางแผนการศึกษาชาติกระทำโดยคณะกรรมการที่จัดตั้งขึ้น แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่ามีอิทธิพลทางความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้พิจารณาได้จากความสอดคล้องต้องกันระหว่างแนวความคิดทางการศึกษาของท่านกับจุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 ในเรื่องความหมายของการศึกษา การจัดการศึกษาวิชาชีพ การจัดการศึกษาให้เหมาะสมแก่อัธยาศัยของผู้เรียนเพื่อแบ่งคนเป็นลำดับชั้น และการให้รัฐเป็นผู้ควบคุมการศึกษา จึงกล่าวได้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ผลักดันแนวความคิดทางการศึกษาของท่านออกมาเป็นนโยบายรัฐได้อย่างสมบูรณ์ ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยผ่านทางแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475

การขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ เป็นความจำเป็นของระบอบการปกครองใหม่ ซึ่งเพิ่งได้รับการสถาปนาขึ้นเนื่องจากรัฐบาลได้กำหนดเอาไว้ในรัฐธรรมนูญว่า จะให้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเฉพาะที่มาจากการเลือกตั้งได้ทั้งหมด เมื่อประชาชนสอบไล่ได้ในระดับประถมมากกว่าครึ่งหนึ่งแล้ว นโยบายดังกล่าวสอดคล้องกับแนวความคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่มุ่งส่งเสริมการจัดการศึกษาภาคบังคับโดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 ในเขตกรุงเทพมหานครและการส่งเสริมการจัดการศึกษาประชาชนขึ้นในเขตภูมิภาค ซึ่งความพยายามดังกล่าวประสบความสำเร็จในแง่ปริมาณ คือสามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพมหานครได้ใน พ.ศ.2476 ส่วนการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในส่วนภูมิภาคนั้นได้ขยายออกไปเรื่อย ๆ จนครบทุกตำบลทั่วประเทศ ใน พ.ศ.2478 แต่มิได้ประสบผลสำเร็จในแง่คุณภาพ เพราะปรากฏว่า ใน พ.ศ.2478 มีเด็กอยู่ในเกณฑ์ที่ต้องเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาเข้าเรียนเพียงร้อยละ 62.23 และใน พ.ศ.2480 รัฐได้ทำการสำรวจจำนวนประชากรที่รู้หนังสือทั่วประเทศได้เพียงร้อยละ 32.20 (ระลึก ธาณี 2522 : 110-113)

อุปสรรคของรัฐที่ไม่สามารถจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาให้ลุล่วงตามวัตถุประสงค์ นอกจากปัญหาเรื่องค่านิยมของประชาชนในบางท้องที่ที่ไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียน ในอีกส่วนหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากนโยบายของรัฐเองที่มีได้มุ่งจัดการศึกษาอย่างจริงจัง จะเห็นได้ว่ารัฐได้ใช้งบประมาณส่วนใหญ่ไปในทางป้องกันประเทศ การจัดการศึกษา

ได้รับงบประมาณเพียงร้อยละ 10-13 ในระหว่าง พ.ศ.2476-2481 หลังจากนั้นก็ลดลงเรื่อย ๆ เหลือเพียงร้อยละ 6 ใน พ.ศ.2485 เมื่อมีข้อเรียกร้องให้รัฐลงทุนในการจัดการศึกษาภาคบังคับให้มากขึ้น รัฐได้ตอบข้อร้องเรียนดังกล่าวว่า "ไม่สามารถดำเนินการตามที่กล่าวได้ เพราะถ้าทุ่มเทงบประมาณไปในการจัดการศึกษาภาคบังคับแต่เพียงอย่างเดียว การงานอื่นก็ต้องซังกะไป (ระลึก ธาณี 2522 : 150-152) แสดงให้เห็นว่ารัฐมิได้มุ่งจัดการศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎรตามนโยบายที่วางไว้แต่ประการใด

เมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ.2475 ได้มีการจัดตั้งสภาการศึกษาขึ้นให้มีการกำหนดแบบแผนของการศึกษาของชาติขึ้นใหม่ ประกาศใช้เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ.2475 (รอง ศยามานนท์ 2507 : 313) โดยมีหลักการที่สำคัญ ๆ คือ

ก. ความมุ่งหมายแห่งการศึกษาของชาติ คือให้พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัธยาของตนคือ พอสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อทุกคนได้ประโยชน์แก่บ้านเมืองในทางอาชีพซึ่งคนเกิดมาสำหรับการกระทำ และเพื่อความสมบูรณ์แห่งพสกนิกรสยามระบุให้จัดองค์ 3 แห่งการศึกษาคือ

1. จริยศึกษา อบรมให้มีศีลธรรมอันดีงาม
2. พุทธิศึกษา ให้มีปัญญาความรู้
3. พลศึกษา ให้มีร่างกายสมบูรณ์

ข. การจัดแบ่งชั้นประถมศึกษา โดยแบ่งเป็นประถมสามัญ 4 ชั้น คือ ประถมศึกษาปีที่ 1-4 ซึ่งทุกคนต้องเรียน โดยจัดชั้นเตรียมประถมที่มีมาแต่เดิมเป็นชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ส่วนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1, 2, 3 ของเดิมให้เรียกเป็นประถมศึกษาปีที่ 2, 3, 4 สำหรับประถมวิสามัญมี 2 ชั้น ประถมศึกษาปีที่ 5 และประถมศึกษาปีที่ 6 ซึ่งกำหนดให้ผู้ที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และไม่ประสงค์จะเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา เรียนก่อนที่จะออกจากระบบโรงเรียนไป การเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-ประถมศึกษาปีที่ 6 เป็นการเรียนวิชาชีพ (ประยูร ศรีประสาธน์ ม.ป.ป. : 13-22, 32)

แม้ว่าแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 นี้จะมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องการจัดชั้นเรียน แต่ก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร คงให้ใช้หลักสูตรเก่า คือหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2464

ครั้งถึงปี พ.ศ.2479 กระทรวงธรรมการได้ประกาศแผนการศึกษาชาติใหม่อีก เนื่องจากแผนการศึกษาชาติฉบับ พ.ศ.2475 ใช้ระยะเวลาในการศึกษาสามัญนานถึง 12 ปี และยังต้องไปเข้าเรียนต่อสายวิสามัญอีก (รอง ศยามานนท์ 2507 : 325,341) ด้วยเหตุนี้จึงลดการศึกษาเหลือเพียง 10 ปี และเมื่อได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 แล้วเพื่อที่จะให้การศึกษาภายในโรงเรียนดำเนินได้ต่อไปโดยไม่หยุดชะงักกลางคัน กระทรวงธรรมการจึงได้เร่งรีบแก้ไขหลักสูตร และประมวลการสอน เพื่อให้เข้ารูปกับแผนการศึกษาชาติฉบับ พ.ศ.2479 ดังนั้นจึงได้มีหลักสูตร พ.ศ.2480 จำนวน 2 ฉบับขึ้นใช้ คือประมวลศึกษาภาค 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษาและประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรชั้นมัธยมต้นและปลาย

1. ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2480

หลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2480 กระทรวงธรรมการได้จัดทำขึ้นเพื่อสนองนโยบายตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 ซึ่งในหลักสูตรนี้ได้กล่าวถึงความมุ่งหมาย ทั้งความมุ่งหมายทั่วไปและความมุ่งหมายเฉพาะวิชาไว้เลย ทั้งนี้เนื่องจากความรีบเร่งในการจัดทำดังนั้น ความมุ่งหมายของการศึกษาที่กำหนดไว้ในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 จึงถือได้ว่าเป็นความมุ่งหมายของการศึกษาในช่วงระยะเวลาที่ใช้หลักสูตรนี้

ความมุ่งหมาย เนื่องจากหลักสูตร พ.ศ.2480 มิได้กำหนดความมุ่งหมายไว้เลยจึงอนุมูลว่าของแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 เป็นความมุ่งหมายของการศึกษาในระยะเวลาที่ใช้หลักสูตรฉบับนี้ (ประยูร ศรีประสาธน์ ม.ป.ป. : 17-18) โดยความมุ่งหมายของแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 กำหนดไว้ว่า

ก. รัฐมีความมุ่งหมายที่จะให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษา เพื่อจะได้ทำหน้าที่พลเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญได้โดยเต็มที่ และเพื่อทุกคนจะได้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและตนเองตามหน้าที่

ข. เพื่อให้ได้ประโยชน์ตามหน้าที่ กุลบุตรกุลธิดาพึงได้รับการศึกษาทั้ง 2 สถาน คือ สามัญศึกษา กับอาชีวศึกษา

ค. เพื่อความสมบูรณ์แห่งการศึกษาทั้ง 2 สถานนั้น ให้จัดการศึกษาทั้ง 3 ส่วนคือ

พุทธศึกษา ให้มีปัญญาความรู้

จริยศึกษา ให้มีศีลธรรมอันดี

พลศึกษา ให้มีร่างกายสมบูรณ์

จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายของการศึกษา ในระยะนี้มุ่งเน้นทั้งสามัญศึกษาและอาชีวศึกษา โดยมุ่งถึงองค์ 3 แห่งการศึกษา คือ พุทธศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา เนื่องจากความมุ่งหมายที่มุ่งให้ผู้เรียนได้มีความรู้ทางสามัญศึกษาเพื่อให้เป็นพลเมืองดีของประเทศดังกล่าวข้างต้น จึงได้บรรจุวิชาจรรยาอยู่ในทุกระดับ โดยการขยายออกไปเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม (กรมวิชาการ 2513 : 158-159) เพราะหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว จะต้องสอนให้นักเรียนเข้าใจระบบการปกครองแบบใหม่ ถึงแม้จะเรียกว่าวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมก็ตาม แต่เนื้อหาภายในแยกออกจากกันเป็น 2 วิชาคือ หน้าที่พลเมืองอย่างหนึ่ง และศีลธรรมอย่างหนึ่ง

เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียน ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2480 (ม.ป.ป. : 8-10) ได้กำหนดรายการที่ต้องสอนวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2480 : 8-10) ไว้ดังนี้

หน้าที่พลเมือง

1. หน้าที่พลเมือง

ให้รู้หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ

2. ระบอบรัฐธรรมนูญ

ให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทยตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ เป็นต้นว่ามีหน้าที่เคารพต่อกฎหมาย ป้องกันประเทศชาติ ช่วยเหลือราชการ และการเลือกตั้ง

3. การปกครองท้องถิ่น

ให้รู้จักระเบียบการปกครองส่วนภูมิภาคและเทศบาล

4. วันสำคัญ

ให้รู้จักวันสำคัญต่าง ๆ และหน้าที่พึงปฏิบัติต่อวันนั้น ๆ เช่น วันฉลองรัฐธรรมนูญ วันวิสาขบูชา และวันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น

ศีลธรรม

1. ให้รู้จักมรรยาทในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ที่บ้าน ที่โรงเรียน ในที่ชุมนุมชน และในสถานที่ที่ควรเคารพ เป็นต้น
2. ให้มีความซื่อสัตย์ในการทำงานและอื่น ๆ
3. ให้เป็นผู้มีน้ำใจดี มีจิตเมตตา กรุณาและโอบอ้อมอารี เพื่อแผ่คิดถึงประโยชน์ของหมู่คณะมากกว่าประโยชน์ของบุคคลหรือประโยชน์ของตน
4. ให้มีความกล้าหาญในสิ่งทั้งปวง แต่อ่อนน้อมสุภาพเรียบร้อย
5. ให้มีความกตัญญูทวดเวทต่อบิดามารดา ครูอาจารย์และผู้อื่นตลอดถึงหมู่คณะและชาติบ้านเมือง
6. ให้มีความมัธยัสถ์ในการใช้จ่าย
7. ให้มีความอุตสาหะในการทำงานและในการอาชีพ ทำคนให้เป็นประโยชน์อยู่เสมอ
8. ให้รู้จักหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อสิ่งสาธารณประโยชน์ และความพลอดกัณฑ์ของสาธารณชน

จะเห็นได้ว่าความรู้เกี่ยวกับระบอบใหม่ได้ถูกสอดแทรกเอาไว้ในวิชาหน้าที่พลเมืองเป็นจำนวนมาก หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญถูกสอดแทรกไปพร้อมกับหน้าที่ที่ต่อครอบครัว หมู่คณะ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ วันฉลองรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นวันที่ระลึกเนื่องในการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบอบใหม่ ถูกกล่าวถึงในฐานะวันสำคัญของชาติก่อนหน้าวันวิสาขบูชา ซึ่งเป็นวันที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและวันเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งเป็นวันที่ระลึกเนื่องในวันพระราชสมภพขององค์พระมหากษัตริย์ หน้าที่ของประชาชนในระบอบใหม่ จึงเริ่มต้นที่การทำตัวเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ ศิษย์ที่ดีของครู การทำความเข้าใจและปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง, ติดต่อกับหน่วยงานของรัฐ การแจ้งเกิด แจ้งตาย แจ้งย้าย, การเสียภาษีอากร และการเสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นต้น (ศิริ พุทธมาศ 2529 : 120, 123)

นอกจากนี้ เนื้อหาวิชาศีลธรรมในหลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ. 2480 ได้ทิ้งพระพุทธรูป และเบญจศีลเบญจธรรมที่เคยยึดมาแต่เดิมด้วยเหตุผลว่า ในระบอบประชาธิปไตยนั้น หลักสูตรจะต้องไม่บังคับให้ประชาชนศึกษาศาสนาหนึ่งศาสนาใดโดยเฉพาะ เพราะเห็นว่า

บุคคลในศาสนาอื่นอยู่ด้วย ดังนั้นสิ่งที่บรรจุเป็นรายการสอนศีลธรรมจึงเป็นระบบแห่งจริยธรรมซึ่งตรงกันในทุก ๆ ศาสนา นับว่าเป็นไปตามหลักประชาธิปไตย (กรมวิชาการ 2513 : 160)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเริ่มห่างเหินจากเยาวชนไทยตั้งแต่หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2480 ซึ่งอาจจะเนื่องจากการคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพ ในระบอบประชาธิปไตยมากเกินไป จึงทำให้นโยบายในด้านความมั่นคงของชาติที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาด้อยลงไปดังปรากฏในหลักสูตร พ.ศ. 2480 ทั้ง ๆ ที่สภาพโดยทั่วไปในขณะนั้น อาจกล่าวได้ว่ารัฐบาลพยายามสนับสนุนด้านศีลธรรมของประชาชน ดังจะเห็นได้จากคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ ศ. 71/2478 เรื่อง ควบคุมมรรยาทของนักเรียน กำหนดให้ควบคุมกวัดขันไม่ให้นักเรียนประพฤติโน้มน้าวไปในทางที่ไม่สมควร แจ้งความกระทรวงธรรมการ เรื่องขอร้องให้ผู้ปกครองนักเรียนช่วยสอดส่องในความ เป็นอยู่ของนักเรียนระหว่างที่กลับจากโรงเรียนแล้ว ลงวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478 และหนังสือกระทรวงศึกษาธิการถึงศึกษาธิการจังหวัดทุกจังหวัด ที่ 23593/2482 ลงวันที่ 5 กันยายน 2482 เรื่องโรงเรียนที่อยู่ในพระอาราม ให้อำนาจเจ้าอาวาสควบคุมดูแลเด็กเคื้อน สั้สอนเด็กได้ (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ. 5.1.2/3 ม.ล.ปิ่น มาลากุล การบริหารการ ศึกษาเรื่อง ปัญหาเยาวชน) แต่ในหลักสูตร พ.ศ. 2480 กลับตัดทอนเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธ- ศาสนา ซึ่งเดิมเป็นเรื่องของเบญจศีลเบญจธรรมออกไป

สำหรับอัตราเวลาเรียนนั้น กำหนดให้เรียนวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ชั้นประ- ถมศึกษาปีที่ 1-4 สัปดาห์ละ 1 ชั่วโมงเท่ากันหมด ส่วนวิชาลูกเสือหรืออนุสภากาชาดนั้น ให้เรียนในชั้นประถมปีที่ 3-4 สัปดาห์ละ 1 ชั่วโมง เช่นกัน และได้หมายเหตุไว้ว่า "สวดคำนมัสการ ร้องเพลงชาติ สรรเสริญพระบารมี ประชุมสั่งสอนให้มีสัปดาห์ละครั้ง ใช้ เวลานอกอัตราเวลาเรียน การฝึกหัดวิชาลูกเสือ ที่ต้องไปหัดหรือแรมคืนที่อื่น ๆ ให้เป็นเวลา พิเศษ อย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง และควรดการแรมคืนเช่นนี้ในฤดูฝน"

กระบวนการเรียนการสอน ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2480 (ม.ป.ป. : 7) ได้กล่าวถึงการเรียนการสอนของเด็กที่เพิ่งเข้าเรียนครั้งแรกว่า นักเรียนที่จะเข้าเรียนชั้นประ- ถมปีที่ 1 ตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการได้นั้น จะต้องมีพื้นฐานความรู้พออ่านออกเขียนได้ มาบ้างแล้ว อย่างน้อยก็ควรจะได้เรียนจบแบบเรียนเร็วใหม่ตอนกลาง จะได้มีพื้นฐานความรู้ พอที่จะเล่าเรียนวิชาอื่น ๆ ต่อไปได้โดยสะดวก ดังนั้นถ้านักเรียนที่รับเข้าเรียนใหม่ยังไม่มี พื้นความรู้เบื้องต้นดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ก็ให้แบ่งนักเรียนพวกนี้ออกสอนเป็นพวกหนึ่งต่างหาก

มุ่งหมายสอนให้นักเรียนอ่านออกเขียนได้ โดยรวดเร็วเป็นสำคัญ ส่วนวิชาอื่น ๆ ที่จำเป็น เช่น ศิลปกรรม สุขศึกษา ก็สอนตามหลักสูตรชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 มุ่งในทางปฏิบัติได้จริงจัง ตามคำสอนเป็นสำคัญ การเรียนการสอนนักเรียนพวกนี้โดยมากเป็นเด็กชั้นเล็ก ในการเรียนจึงควรมีการหยุดพักระหว่างชั่วโมงให้มาก เพื่อป้องกันมิให้เด็กคร่ำเคร่งในการเรียนจนเกินสมควร การสอนเด็กชั้นเล็กพวกนี้ ครูอาจสอนในห้องเรียน หรือในห้องประชุม หรือในบางวิชา เช่น ศิลปกรรม อาจพาเด็กไปสอนกลางแจ้งหรือตามโคนร่มไม้ เพื่อช่วยให้เด็กเพลิดเพลินในการเรียนได้ตามโอกาส

จะเห็นได้ว่าได้มีการนำหลักจิตวิทยามาใช้ในการสอน ดังจะเห็นได้จากการกำหนดให้มีการหยุดพักระหว่างชั่วโมงให้มาก และกำหนดให้การสอนวิชาครั้งหนึ่ง ๆ ไม่ควรสอนเกินครึ่งละ 45 นาที หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2480 ม.ป.ป. : 2) ทั้งนี้เนื่องจากเด็กประถมจะมีช่วงความสนใจในระยะสั้น นอกจากนี้ยังมีการทำประมวลการสอนของทุกระดับชั้น ระดับชั้นละ 1 เล่ม ทำให้ครูมีหลักเกณฑ์สำหรับยึดและมีคู่มือในการสอนเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิมที่เคยมีแต่หลักสูตรกับแบบเรียน (ลัดดา สุวรรณกุล 2518 : 141)

สำหรับแบบเรียนในระยะนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่าหน้าที่ราษฎรบ้าง ความรู้เรื่องเมืองไทยโดยมีภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์รวมอยู่ด้วยบ้าง แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎรในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองถูกเขียนขึ้นเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับการปกครองในระบบใหม่ ทั้งมูลเหตุความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง สิทธิและหน้าที่ของประชาชนในระบบรัฐธรรมนูญ การปรับปรุงเนื้อหาของแบบเรียนหน้าที่พลเมืองไปในแนวทางดังกล่าวเป็นความนิยม และความจำเป็นของรัฐในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเนื้อหาของแบบเรียนหน้าที่พลเมืองเป็นจำนวนมากมีเนื้อหาเกี่ยวกับการปกครองในระบบใหม่ ตั้งแต่หน้าแรกจนถึงหน้าสุดท้าย (ศิริ พุทธมาศ 2529 : 117-119)

การวัดและการประเมินผล การประเมินผลการเรียนการสอนของหลักสูตรประถมศึกษา-
ศึกษา พ.ศ.2480 ได้มีประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 2 ระเบียบการสอบความรู้นักเรียน ตาม
หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ.2480 ซึ่งได้มีการแก้ไขอัตราคะแนนชั้นต่าง ๆ ใหม่อีก เมื่อ พ.ศ.
2482 ทำให้ทราบว่าในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 นั้น วิชาต่าง ๆ เช่น หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม
อ่านเอาเรื่อง วิทยาการความรู้เรื่องเมืองไทย สุขศึกษา ยังใช้วิธีสอบปากเปล่าอยู่ ดังที่
เคยใช้มาตั้งแต่ พ.ศ.2477 นอกจากนี้ในชั้นประถมปีที่ 3 ถึงชั้นมัธยมปีที่ 3 และมัธยมปีที่ 4
ถึงมัธยมปีที่ 6 ได้มีคะแนนเพิ่มพิเศษและกำหนดพิเศษในการคิดคะแนนวิชาอุทกศาสตร์และวิชา
ลูกเสือ กับวิชาอนุสภากาชาดด้วย (ลัดดา สุวรรณกุล 2518 : 142)

สรุปได้ว่า เมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ.
2475 แม้จะมีการจัดตั้งสภาการศึกษาขึ้น และได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติฉบับ พ.ศ.
2475 แม้จะมีการเปลี่ยนการจัดชั้นเรียนระดับประถมศึกษาเป็นประจำปี 1-4 แต่ก็ไม่มีการเปลี่ยน-
แปลงหลักสูตร ยังคงให้ใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2464 ไปก่อน เมื่อมีการประกาศใช้แผน
การศึกษาชาติ พ.ศ.2479 แล้ว จึงได้มีประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ.
2480 โดยขยายออกไปเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม การเรียนการสอนมุ่งเน้นให้นักเรียน
เข้าใจในระบอบการปกครองแบบใหม่ ส่วนเนื้อหาวิชาศีลธรรมนั้นได้ตัดทอนเนื้อหาเกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนาและเบญจศีลเบญจธรรมที่เคยมีมาแต่เดิมออกไป ด้วยเหตุผลว่าในระบอบประชา-
ธิปไตยนั้น หลักสูตรจะต้องไม่บังคับให้ประชาชนศึกษาศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ ด้านการ
เรียนการสอนได้เสนอแนะให้ครูนำนักเรียนออกไปสอนกลางแจ้ง หรือตามโคนต้นไม้ และกำหนด
ให้สอนครั้งหนึ่งไม่เกิน 45 นาที เท่ากับเป็นการนำหลักจิตวิทยามาใช้ในการเรียนการสอน ด้าน
การวัดและการประเมินผลนั้น มีประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 2 ระเบียบการสอบความรู้นักเรียน
ตามหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ.2480 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อ 11 มกราคม พ.ศ.2482
เป็นแนวทางสำหรับการประเมินผล โดยในชั้นประถมปีที่ 1 ให้สอบปากเปล่าในวิชาหน้าที่
พลเมืองและศีลธรรม อ่านเอาเรื่อง วิทยาการเรื่องความรู้เรื่องเมืองไทย สุขศึกษา ยังใช้
วิธีสอบปากเปล่าอยู่ ดังที่เคยใช้มาตั้งแต่ พ.ศ.2477

นโยบายการศึกษาด้านศีลธรรม จรรยา

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งได้เริ่มกันเมื่อ พ.ศ.2483 และสิ้นสุดสงครามในปี พ.ศ.2489 นั้น ทำให้เกิดภาวะศีลธรรมจรรยาเสื่อมลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในช่วงสงคราม และภายหลังสงคราม ดังนั้นรัฐบาล ตั้งแต่รัฐบาล จอมพล ป.พิบูลสงคราม จนถึงรัฐบาล นายทวี บุณยเกตุ (พ.ศ.2485-พ.ศ.2488) จึงได้มีนโยบายเรื่องศีลธรรมจรรยา เป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จาก คำแถลงนโยบายของรัฐบาล จอมพล ป.พิบูลสงคราม เมื่อ 16 มีนาคม 2485 (รอง ศยามานนท์ 2507 : 878-880) ความว่า

ถึงแม้ราษฎร จะถูกเรียกร้องให้เสียสละ เพื่อช่วยประเทศชาติในยามสงคราม ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นก็ดี รัฐบาลก็จะไม่ปล่อยปละละเลยในการที่จะปกครองให้ราษฎรได้รับความร่มเย็น เป็นสุขตามที่พึงทำได้ ในสภาพการณ์เช่นนี้ รัฐบาลปกครองราษฎร อย่างยุติที่น้อมและพยายามเพิ่มความวัฒนาถาวรให้ทุกวิถีทางการปราบปรามโจรผู้ร้ายจะได้กระทำด้วยความเข้มงวดกวดขันยิ่งขึ้น และถึงแม้ยามนี้เป็นเวลาใช้กฎอัยการศึก รัฐบาลก็จะรักษาไว้ ซึ่งเอกราชในการศาล และรักษารัฐฐานะของผู้พิพากษา ตามควรแก่อิสระที่มีในการพิจารณา พิพากษาคดี และบ้านเมืองจะอยู่ในสถานการณ์อย่างใดก็ตาม รัฐบาลจะไม่ละเลยในการบำรุงการศึกษาของชาติ ให้ขึ้นสู่ระดับอันดียิ่งขึ้น ไปเพื่อให้เทียบทันอารยประเทศ ให้เร็วที่สุด โดยอาศัย การปรับปรุงหลักสูตร ตำราเรียน ยกย่องฐานะของครูให้สมกับที่จะเป็นผู้สั่งสอน อบรมกุลบุตร กุลธิดาของชาติ ทั้งจะพยายามจัดการศึกษา ให้มีระดับเดียวกันทั่วราชอาณาจักรด้วย

..... กระทรวงศึกษาธิการจะได้ดำเนินการ ดังต่อไปนี้

ในส่วนพระพุทธศาสนา จะดำเนินการให้สำเร็จสมบูรณ์ตามบทแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์โดยเร็ว จะได้พยายามสังคายนา พระไตรปิฎกตามความในบทเฉพาะกาลแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และจะพยายามให้ทางศาสนาได้มีความสัมพันธ์เป็นอันดีกับทางอาณาจักร เพื่อส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน ทั้งในทางศาสนาและทางบ้านเมือง

จะเร่งรัดการอบรมจิตใจ วินัย ความสามัคคีและวัฒนธรรมแก่นักเรียน ตั้งแต่เยาว์วัย เพื่อให้เป็นพลเมืองที่เข้มแข็งในอนาคต กับจะดำเนินการขจัดเหตุที่ก่อให้เกิดการละเมิดศีลธรรมในหมู่เยาวชน

และจากคำแถลงนโยบายของรัฐบาล นายทวี บุณยเกตุ เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2488

(รอง ศยามานนท์ 2507 : 882) ความว่า

โดยที่การจัดตั้งรัฐบาลนี้ได้กระทำในระหว่างหัวเลี้ยวแห่งสงครามกับสันติภาพ จึงมีภารกิจมากมาย ซึ่งจะต้องปฏิบัติโดยด่วน เพื่อให้ทันกับเหตุการณ์ และให้สอดคล้องเหมาะสมในวันที่จะดำเนินการเจรจากับฝ่ายสหประชาชาติต่อไป ฉะนั้นภายในระยะเวลาที่รัฐบาลนี้จะพึงปฏิบัติ จึงขอแถลงนโยบายเพียงสั้น ๆ ดังต่อไปนี้

สำหรับนโยบายภายในนั้น เนื่องจากสถานะสงครามย่อมเป็นเหตุให้มีโจรผู้ร้าย และผู้หย่อนในศีลธรรมเกิดขึ้น มากกว่าในเวลาปกติ รัฐบาลนี้จะได้พยายามปราบปรามและแก้ไขเพื่อรักษาความสงบภายในให้เรียบร้อย

ในช่วงสงครามนั้นมีโจรผู้ร้ายชุกชุม ผู้คนหย่อนในศีลธรรมจรรยาอันมาก ดังจะเห็นได้จากงานเขียนของ ลาวัญย์ โชคามระ ในเรื่อง ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้วและ ชีวิตชาวกรุงสมัยสงคราม (2528 : 230-231) ความตอนหนึ่งว่า

..... ข้อสำคัญก็คือการจับปล้นซึ่งระบาดไปทั่วทุกหนแห่ง ความตายจะดูตามติดไปทุกย่างก้าว ที่ออกจากบ้านที่เดียว คนกรุงเทพฯไม่ว่าหญิงว่าชาย คำแล้วยังไม่กลับบ้าน มีหวังเจอ ไม่มากก็น้อย อาวุธที่ใช้เงินไม่ต้องถึงปืน ขนาดจุกอะไรต่อมิอะไรหอก เพียงมีดปลายแหลมเล่มหนึ่งหรือ ไซควงยาว ๆ สักเล่มหนึ่ง ก็พอแก่การที่โจรไรชนจะประกอบกรรมชั่วแล้ว

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปรากฏว่าสภาพสังคมโดยทั่วไป ศีลธรรมของคนเสื่อมทรามลงไปมาก ซึ่งเห็นได้จากคำแถลงนโยบายของรัฐบาล หม่อมราชวงศ์ เสนีย์ ปราโมช เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2488 (รอง ศยามานนท์ 2508 : 883) ที่ได้เน้นถึงเรื่องการแก้ไขด้านศีลธรรมของประชาชนเป็นอย่างมาก ความว่า

..... เนื่องจากสงครามโลกเป็นเหตุทำให้จิตใจและศีลธรรมของมนุษยชาติเสื่อมทรามลง สำหรับนโยบายภายในรัฐบาลจึงเห็นควรแก้ไข ปรับปรุงในด้านจิตใจและศีลธรรมของประชาชนคนไทย รวมทั้งข้าราชการ โดยจะได้พยายามดำเนินการเป็นการด่วน ในการศึกษา นอกจากจะพยายามแก้ไขในส่วนที่ถูกกระทบกระเทือนจากสงครามให้สู่สภาพปกติโดยเร็วแล้ว จะพยายามปรับปรุงคุณภาพของการศึกษาทั่ว ๆ ไปให้ดีขึ้น จะพึงเล็งถึงศีลธรรมและอนามัยของนักเรียนเป็นสำคัญ ทั้งนี้โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ได้พลเมืองดี เหมาะสมกับชาติที่รักสงบ

ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อาจกล่าวได้ว่าวัยรุ่นเป็นปัญหามาก (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ. 5.1.2/3 มล.ปิ่น มาลากุล โครงการส่งเสริมศีลธรรมเยาวชน) ทั้งนี้ เพราะเหตุว่า

1. ในเขตชุมชนที่มีพลเมืองอยู่หนาแน่น ค่าครองชีพสูงขึ้น ความจำเป็นในชีวิตมากขึ้น ผู้ปกครองไม่อาจอำนวยการต่าง ๆ ให้ได้อย่างเพียงพอ จึงเป็นเหตุให้วัยรุ่นหาทางออกของตนเอง
2. เนื่องจากความแออัดของชุมชน ทำให้เด็กพยายามออกไปนอกบ้าน ใช้ชีวิตตามสถานที่ต่าง ๆ ได้พบตัวอย่างไม่ดีงาม
3. ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทำให้การผลิตสินค้าฟุ่มเฟือยต่าง ๆ มีราคาต่ำลง คนทุกชั้นพอจะซื้อได้ ดังนั้นจึงก่อให้เกิดภาวะในเรื่องรายจ่ายของบุคคลที่มีรายได้น้อย
4. เครื่องในการสื่อสารแก่วงชนมีมากขึ้น และกิจการเหล่านี้ส่วนมากเป็นการค้า ดังนั้นจึงมีความโน้มเอียงไปในทางที่ไม่พึงปรารถนา
5. มาตรฐานคุณค่าในเรื่องกิริยาวาจาได้เปลี่ยนแปลงไปมาก เด็กแสดงความรู้สึกต่าง ๆ โดยเสรี ศิลปะยุคปัจจุบันก็มีความโน้มเอียงไปในทางที่จะยอมรับอารมณ์อันมีอยู่โดยธรรมชาติ ยิ่งกว่าการที่จะส่งเสริมความสะกดกัน หรือขัดเกลารมณ์ของมนุษย์
6. ศาสนาและธรรมต่าง ๆ เป็นสิ่งห่างไกลจากชีวิตเด็กในวัยรุ่น

นอกจากนี้ในช่วงหลังสงครามโลกนี้ปรากฏว่ามีภาพและบทความที่เป็นภัยต่อจิตใจเด็กจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากการที่นายสิงห์โต ปุกหุด (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ.5.1/10-ม.ล.ปิ่น มาลากุล การแก้ไขศีลธรรมที่เสื่อมทรามและการปฏิบัติราชการ) ที่เป็นผู้คัดเลือกบทความและภาพซึ่งเป็นภัยต่อจิตใจของนักเรียน เสนอต่อหม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2491 โดยจำแนกชนิดของหนังสือต่าง ๆ ออกได้ดังนี้คือ

1. หนังสือที่มีข้อความไม่เหมาะกับวัย เช่น หนังสือกามารมณ์กับการออกกำเนิด (ข้อความหึงเล่ม)
2. หนังสือที่มีรูปศิลปะไม่เหมาะสมแก่วัย มักมีแทรกอยู่ในหนังสือพิมพ์ทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ชาติไทยวันอาทิตย์มีเสมอ

3. หนังสือที่มีข้อความเร้าความรู้สึกทางเพศแรง เช่น หนังสือชาติไทยวันอาทิตย์
4. หนังสือที่มีภาพยั่ววนเร้าความรู้สึกทางเพศแรง เช่น หนังสือชาติไทยวันอาทิตย์
5. หนังสือที่มีข้อความหยาบโลน เช่น หนังสือพิมพ์ไทย
6. หนังสือที่มีข้อความให้คิดไปในทางเพศ เช่น หนังสือพิมพ์ประชากรรายวัน
7. หนังสือที่มีข้อความหยาบคาย เช่น หนังสือพิมพ์หลักเมืองรายวัน

จากเหตุผลดังกล่าวเด็กวัยรุ่นในสมัยนั้นจึงมีมารยาทไม่เหมาะสม ประพฤติตัวเป็นพาล
 เกเร มีมาตรฐานคุณค่าประจำตนที่นับได้ว่าต่ำมาก ขึ้นชมนิยมในสิ่งอันไม่พึงประสงค์ และที่
 สำคัญที่สุดคือไม่มีความพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ เกิดความไม่พอใจสภาพของสังคมปัจจุบันและพยายาม
 ที่จะแก้ปัญหาชีวิตของตน (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ.5.1.2/3 (140) ม.ล.ปิ่น มาลากุล
โครงการส่งเสริมศีลธรรมเยาวชน)

ดังนั้นในวันที่ 21 มีนาคม 2489 พระธีรธสารวิศวรรม ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการ
 กระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ได้มีหนังสือถึงคณะกรรมการจังหวัดทุกจังหวัด เรื่อง การอบรม
 มารยาทแก่นักเรียน โดยเฉพาะนักเรียนสตรีให้กวคชันเป็นพิเศษ และแนะนำให้โรงเรียนหมั่น
 ติดต่อกับผู้ปกครองเพื่อกวคชันเวลามาเรียน เพื่อทราบความประพฤติของนักเรียนนอกโรงเรียน
 ที่ควรแก้ไข ทั้งขอให้ผู้ปกครองช่วยเหลือกวคชันที่บ้านอีกฝ่ายหนึ่งประสานกันไป (ทจช.
 เอกสารส่วนบุคคล สบ.5.1/10 ม.ล.ปิ่น มาลากุล การแก้ไขศีลธรรมที่เสื่อมทรามและ
การปฏิบัติราชการ) และในวันที่ 5 สิงหาคม 2490 ม.ล.ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวง
 ศึกษาธิการได้มีหนังสือถึงศึกษาจังหวัดทุกจังหวัด เรื่องการแก้ไขศีลธรรมที่เสื่อมทราม และกจร.
 ปฏิบัติราชการโดยให้ถือหลักดังต่อไปนี้คือ

1. ให้ถือว่าการอบรมสั่งสอนให้นักเรียนมีนิสัย ความประพฤติและมารยาทที่ดีนั้นมี
 ความสำคัญไม่น้อยกว่าการสอนวิชาตามหลักสูตร การอบรมสั่งสอนนี้ หมาย
 ความถึงทั้งในเวลาเรียนและนอกเวลาเรียน
2. ให้ผู้มีหน้าที่อบรมสั่งสอนมีความบากบั่นในการทำงานเห็นนักเรียนประพฤติชั่วก็ต้อง
 ตักเตือน

3. ให้อภัยต่อการกระทำผู้ที่มีสิ่งสอนอบรมและพยายามขจัดความเข้าใจผิดของนักเรียนในเรื่องความประพฤติชั่ว
4. ศึกษาธิการ ครูอาจารย์และข้าราชการในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการละเว้นความประพฤติส่วนตัวที่จะเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีและนำมาซึ่งความเสื่อมแก่เกียรติศักดิ์ของตำแหน่งหน้าที่ นับได้ว่าผิควินัยซึ่งผู้บังคับบัญชาจะต้องรับดำเนินการทางวินัยทันที

นอกจากจะให้หลักการปฏิบัติแล้ว ยังให้รายงานวิธีการดำเนินงานและผลที่ได้รับมา ให้กระทรวงเป็นระยะ ๆ นับได้ว่ารัฐบาลได้มุ่งมั่นที่จะแก้ไขเรื่องศีลธรรมอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นผลให้มีโครงการส่งเสริมศีลธรรมจรรยาของเยาวชน เช่น โครงการจัดตั้งหน่วยผลิตเอกสาร จุลสาร นิตยสาร โครงการจัดสถานชุมนุมเด็กวัยรุ่น โครงการจัดตั้งสำนักจัดหางานให้เด็กวัยรุ่น โครงการจัดตั้งโรงเรียนสอบเทียบความรู้ (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ.5.1.2/3 ม.ล.ปิ่น มาลากุล โครงการส่งเสริมศีลธรรมจรรยาเยาวชน)

นอกจากนี้ยังมีโครงการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้แก่^๑นักเรียน ซึ่งเดิมปรากฏว่าได้จัดทำกันอยู่บ้างแล้วในทางการสอนและปฏิบัติ เพื่อที่จะสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เด็ก เช่น การจัดทำหนังสือพุทธประวัติ หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้นักเรียนไหว้พระก่อนเข้าเรียนเวลาเช้า มีการสวดมนต์ในเวลาประชุมประจำสัปดาห์ ให้กรมสามัญศึกษาจัดทำแบบไหว้พระสวดมนต์เป็นมาตรฐาน เพื่อใช้เป็นแบบเดียวกัน ทุกโรงเรียน ให้นิมนต์พระมาเทศน์ ให้มีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ พานักเรียนไปวัด เพื่อให้ได้เห็นสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับศาสนา (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ.5.1/10 (39-41) ม.ล.ปิ่น มาลากุล การแก้ไขศีลธรรมที่เสื่อมทรามและการปฏิบัติราชการ)

โครงการอบรมศาสนาแก่เยาวชน เป็นโครงการอีกโครงการหนึ่งที่นับได้ว่าส่งเสริมด้านการเรียน การสอนศีลธรรมและเป็นโครงการที่สิ้นเปลืองงบประมาณแผ่นดินน้อยที่สุด โดยมีโครงการนอกหลักสูตร เช่น การสวดมนต์ ทำวัตร ฟังธรรม การสนทนาซักถาม ข้อธรรมที่ได้ฟังวันนั้นกับผู้แสดงและเน้นว่าเป็นการสนทนาธรรมอย่างเป็นกันเอง โดยผู้แสดงธรรมอาจเป็นพระภิกษุ หรือฆราวาสก็ได้ เช่น ผู้ทรงคุณวุฒิของ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย หรือยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย อนุศาสนาจารย์ของกรมการศาสนา หรือกองทัพบก เรืออากาศ

เป็นต้น โครงการในหลักสูตร เช่นให้มี หลักสูตรวิชาศีลธรรม จรรยาและหน้าที่พลเมืองทุกชั้น จนถึง ระดับเตรียมอุดมศึกษา ให้ความสำคัญและคะแนนของวิชาศีลธรรมเท่ากับหมวดวิชาอื่น ให้โรงเรียนปริยัติธรรมทุกแห่งรับนักเรียนโรงเรียนต่าง ๆ เข้าเรียนตามหลักสูตรธรรมศึกษา ด้วย โดยเริ่มเรียนตั้งแต่หลักสูตรธรรมศึกษาตรีเป็นขั้นต้นทุกคน เมื่อสอบหลักสูตรธรรมศึกษาได้ ก็ถือว่าสอบวิชาหน้าที่พลเมืองได้เต็ม 100 คะแนน การกำหนดให้นักเรียน เรียนธรรมศึกษา ในตอนเย็นนับได้ว่าเป็นการให้นักเรียนใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ นอกจากนี้มีการประชุม วางหลักสูตรใหม่ (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สป.5.2.2/71 ม.ล.ปิ่น มาลากุล โครงการ อบรมศาสนาแก่เยาวชน)

จากโครงการส่งเสริมศีลธรรมเยาวชน โครงการเผยแพร่พุทธศาสนาให้นักเรียน และโครงการอบรมศาสนาแก่เยาวชน จะเห็นได้ว่ารัฐบาลได้พยายามส่งเสริมการเรียนการสอน ศีลธรรม โดยพยายามจัดออกมาในลักษณะให้การศึกษา ด้านศาสนาโดยตรง และจัดในรูปแบบ ของกิจกรรมเสริมหลักสูตร มีการปรับปรุงหลักสูตรใหม่ เพื่อให้วิชาศีลธรรมมีความสำคัญ เท่าเทียมกับวิชาอื่นเป็นการดึงดูดความสนใจของนักเรียน โดยการเพิ่มคะแนนวิชาศีลธรรมจาก 60 คะแนน เป็น 100 คะแนน และสิ่งที่น่าสนใจในโครงการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้นักเรียนคือ ให้มีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สป.5.1/10 (166) ม.ล. ปิ่น มาลากุล ระเบียบว่าด้วยการแสดงตนเป็นพุทธมามกะของนักเรียน พ.ศ.2491) นับได้ว่าเป็นวิธีที่ช่วยกระตุ้นให้นักเรียนได้สำนึกถึงความเป็นพุทธศาสนิกชน ได้อีกวิธีหนึ่ง

2. หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491

ในปี พ.ศ.2491 ได้มีคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ ส.101/2491 เรื่องให้ใช้ หลักสูตรประถมศึกษา ลงวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ.2491 ได้กล่าวถึงมูลเหตุในการเปลี่ยนแปลง หลักสูตร เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัยยิ่งขึ้น โดยหลักสูตรประถมศึกษาฉบับ พ.ศ.2491 นี้ได้ เปลี่ยนแปลงแก้ไขมาจากหลักสูตรฉบับ พ.ศ.2480 ในชั้นประถมศึกษา ได้แยกวิชาหน้าที่พลเมือง และศีลธรรมออกจากกันโดยหลักสูตรจะเริ่มต้นด้วยวิชาศีลธรรมเป็นอันดับแรก (กรมวิชาการ 2513 : 163)

ความมุ่งหมาย หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 ได้กำหนดความมุ่งหมาย เฉพาะวิชาศีลธรรม ไว้ว่า

1. ให้นำถ้อยและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนากับได้ปฏิบัติในกิจพิธีตามประเพณีนิยม
2. มุ่งในทางปฏิบัติให้มีกิจกรรมารยาทเรียบร้อย
3. อบรมให้มีคุณงามความดีในอุปนิสัย

และได้มีข้อความตอนท้ายต่อไปนี้ว่า "สำหรับนักเรียนที่ต่างศาสนาให้ปฏิบัติโดยอนุโลมตามความมุ่งหมายนี้" และได้กำหนดความมุ่งหมายเฉพาะวิชาหน้าที่พลเมือง (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 : 6) ไว้ว่า

1. ให้รู้หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อโรงเรียน ต่อครอบครัว และต่อประชาคม
2. ให้รู้หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อชาติ พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ

ส่วนความมุ่งหมายเฉพาะวิชาลูกเสือหรืออนุสภากาชาด (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 : 21) ได้กล่าวไว้ว่า เพื่อช่วยเหลือการอบรมต่อเติม การอบรมทางบ้าน ทางวัด และทางโรงเรียน

เนื้อหาวิชา วิชาศีลธรรมในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 ได้กำหนดให้เรียน พระรัตนตรัย พระพุทธประวัติโดยย่อ เบญจศีล เบญจธรรม มารยาทในการรับประทาน มารยาทในการประชุม สัมมาคารวะโดยทั่ว ๆ ไป ความเชื่อฟัง ชื่อสัตย์สุจริต ตรงต่อเวลา ชยันในการงาน และทำการงานด้วยความมีระเบียบ การถือประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าส่วนบุคคล

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาวิชาศีลธรรม ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 ได้เพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้น แล้วจึงตามด้วยมารยาทและธรรมจริยาอื่น ๆ นับเป็นการให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาและเป็นการสนองนโยบายการศึกษาด้านศีลธรรมจรรยาของรัฐบาล เนื่องจากรัฐบาลต้องการแก้ไขภาวะศีลธรรมจรรยาเสื่อมโทรมในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ส่วนเนื้อหาวิชาหน้าที่พลเมืองนั้น (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 : 6-7) ได้กำหนดให้เรียน....

หน้าที่ต่อโรงเรียน รักษาชื่อเสียง ทรัพย์สินสมบัติ และระเบียบแบบแผนของโรงเรียน

หน้าที่ต่อครอบครัว รักษาชื่อเสียงของตนเองและของวงศ์ตระกูล รักษา
ทรัพย์สินสมบัติของวงศ์ตระกูล ช่วยเหลือประกอบกิจการงานให้ครอบครัวและ
วงศ์ตระกูล

หน้าที่ต่อประชาคม บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น บำรุงรักษาสาธารณสมบัติ
ช่วยเหลือคนและสัตว์ที่ตกทุกข์ได้ยาก ยอมเสียสละเพื่อส่วนรวม

หน้าที่ต่อชาติ รู้ความสำคัญของธงชาติ และเพลงชาติ รักชาติไทยและ
เกียรติของคนไทย รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย ใช้สินค้าที่ไทยทำ

หน้าที่ต่อพระมหากษัตริย์ จงรักภักดี และเคารพสักการะองค์พระมหากษัตริย์

หน้าที่ต่อรัฐธรรมนูญ รู้สิทธิและหน้าที่ในการเลือกตั้ง มีความรู้เกี่ยวกับการเลือก
ตั้ง รู้จักสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญ

สำหรับวิชาลูกเสือหรืออนุสภากาชาดนั้นได้กำหนดรายการสอนตามหลักสูตรวิชาลูกเสือ
ตรีหรือตามหลักสูตรวิชาอนุสภากาชาดชั้นตรี

อัตราเวลาเรียน ในหลักสูตรได้กำหนดให้เรียนวิชาศีลธรรม สัปดาห์ละ

1 ชั่วโมง ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 และวิชาหน้าที่พลเมืองก็กำหนดให้เรียนสัปดาห์ละ

1 ชั่วโมง สำหรับวิชาลูกเสือหรืออนุสภากาชาดนั้น กำหนดให้ใช้อัตราเวลาเรียนร่วมกับ

พลศึกษา โดยกำหนดให้เรียนสัปดาห์ละ 3 ชั่วโมง และการฝึกหัดวิชาลูกเสือที่ต้องไปฝึกหัดหรือ
แรมคืนที่อื่นนั้น ให้เป็นเวลาพิเศษอย่างน้อยปีละครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังให้มีการประชุมเพื่ออบรม

อย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้ง ใช้เวลานอกอัตราเวลาเรียน

กระบวนการเรียนการสอน นอกจากจะมีคำแนะนำวิธีสอนในหลักสูตรอย่างกว้าง ๆ

ที่คล้ายคลึงกับหลักสูตร พ.ศ. 2480 อาทิเช่น กำหนดเวลาเรียนสำหรับ ครั้งหนึ่ง ๆ ตามปกติ

ไม่เกิน 45 นาที การสอนนั้นครูอาจสอนในห้องเรียนหรือห้องประชุม หรือบางวิชาอาจพา

เด็กไปสอนกลางแจ้งหรือตามร่มไม้ เพื่อความเหมาะสมของบทเรียน หรือเพื่อช่วยให้เด็ก

เพลิดเพลินในการเรียนได้ตามโอกาส เป็นต้น (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2491 : 4)

ยังปรากฏว่าในระยะที่กำลังใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2491 นี้ เป็นช่วงระยะเวลาหลัง

สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งผลของสงครามได้ก่อกำเนิดจิตแก่มนุษย์ชาติอย่างใหญ่หลวง บรรดา

ชาติต่าง ๆ จึงพยายามหาทางระงับสงคราม อันอาจจะเกิดขึ้นอีกในภายหน้า โดยการจัดตั้งองค์การสหประชาชาติ (UNITED NATIONS ORGANIZATION) หรือ UNO เพื่อจะได้เป็นที่ทำความเข้าใจกันระหว่างประเทศสมาชิก โดยพยายามหลีกเลี่ยงการสงคราม และได้ตั้งองค์การย่อยต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือประเทศสมาชิก ในทางการศึกษาก็มีองค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรม (UNESCO) องค์การนี้มีบทบาทให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศไทยเป็นอันมาก เช่น การจัดส่งผู้เชี่ยวชาญมาให้คำปรึกษา ให้อุปกรณ์การศึกษา ให้ทุนสำหรับไปศึกษาต่อ ความช่วยเหลือเหล่านี้ทำให้การศึกษาของไทยฟื้นตัวและเจริญก้าวหน้า อิทธิพลทางความคิด ในด้านการศึกษาของอเมริกาจึงปรากฏชัดในระบบการศึกษาไทย (พนัส หันนาคินทร์ 2521 : 143)

ดังนั้นในระยะนี้จึงได้มีการนำวิธีสอนแบบต่าง ๆ มาใช้ในวงการการศึกษาไทย อาทิเช่น วิธีสอนแบบเรียนแกลมเล่น (Play way) แบบโปรเจกต์ (Project system) แบบคอลลตัน (The Dalton Plan) และแบบฮิวริสติก (The Heurista Method) การสอนต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ เป็นการสอนที่ให้ครูพยายามส่งเสริมให้เด็กมีกิจกรรม (Activities) และประสบการณ์ (Eperience) ซึ่งในช่วงระยะเวลานั้นเรียกว่า กรรมันตภาพและความชำนาญ แม้ว่าจะมีวิธีสอนแบบใหม่ ๆ เข้ามาแต่ครูส่วนมาก ก็ยังคงใช้วิธีการสอนแบบเดิมที่ใช้กันมาคือการบอกความรู้ให้แก่เด็ก (Impart) เพราะปรากฏข้อเขียนเกี่ยวกับการสอนของครู กล่าวว่าครูส่วนมากไม่รู้หลักการสอน ไม่รู้วิธีถ่ายทอดความรู้ และจากบทความที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ทำให้ทราบว่า ในวงการศึกษาริมท่าหนิครุ ที่ใช้การลงโทษเด็กเป็นเครื่องมือในการสอน และมีการแนะนำให้ครูใช้วิธีการประชาธิปไตยในการศึกษาด้วยการปฏิบัติตามเสียงข้างมาก และมีการให้เสรีภาพส่วนบุคคล ตั้งแต่ครูใหญ่ ตลอดจนถึงครูและนักเรียน (ลัดดา สุวรรณกุล 2518 : 151)

ในการประชุมอบรมเรื่องปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียนประชาบาลใน พ.ศ. 2495 (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ. 5.2.7/18 ม.ล.ปิ่น มาลากุล การบริหารการศึกษา เรื่อง การประชุมอบรมเรื่องปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียนประชาบาล หมวดที่ 4 ระเบียบวิธีสอนวิชาต่าง ๆ พ.ศ. 2495) ได้กล่าวถึงการสอนแขนงต่าง ๆ ของสังคมศึกษาไว้ดังนี้

ก. การสอนศีลธรรม การสอนศีลธรรมโดยวิธีเดินคาถาและเทศนาต่อเติมไม่เป็นผล ควรให้การฝึกฝนทางปฏิบัติในสถานการณ์ที่เด็กเกิดมีความสนใจในเรื่องศีลธรรมแต่ละเรื่อง อาจทำได้ดังนี้

1. สอนโดยการปฏิบัติจริง เช่น มารยาทในการรับประทานอาหาร
2. สอนโดยรูปภาพ เช่น ภาพพุทธประวัติ
3. สอนโดยชกนิยาย เช่น ใช้นิทานอีสป
4. สอนตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ที่เด็กกำลังสนใจอยู่
5. สอนด้วยกิจกรรม ที่นักเรียนเข้าร่วมปฏิบัติ เช่น ศาสนพิธี การแข่งขันกีฬา งานรื่นเริง

การสอนศีลธรรมควรแทรกอยู่ในทุก ๆ วิชา ไม่จำเพาะชั่วโมงศีลธรรมเท่านั้น (1 ชั่วโมง / สัปดาห์) ทุกคราวที่มีความบกพร่องเกี่ยวกับวิชาศีลธรรม ครูควรถือโอกาสอบรมสั่งสอนทุกขณะ ครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดี รับผิดชอบและความประพฤติของนักเรียนเป็นรายบุคคล และพยายามแก้ไขเป็นรายบุคคล

ข. การสอนหน้าที่พลเมือง เนื้อหาเป็นส่วนหนึ่งของศีลธรรมจรยาและเพิ่มระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ในหลักสูตรได้กำหนดเป็นหัวข้อใหญ่ ๆ คือ หน้าที่ต่อโรงเรียน ครอบครัว ประชาคม ชาติ พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ล้วนมุ่งผลในทางปฏิบัติ วิธีสอนต่าง ๆ ที่ใช้ในการสอนศีลธรรม อาจใช้ในการสอนหน้าที่พลเมืองได้

การวัดและการประเมินผล

ในช่วงระยะเวลาี้ ไม่มีหลักฐานปรากฏว่ามีระเบียบเกี่ยวกับการประเมินผลออกมาใช้ใหม่ ดังนั้นการประเมินผลก็คงไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากระเบียบที่ใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 จนถึงปี พ.ศ. 2495 ได้มีคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ 1449/2495 ลงวันที่ 17 มกราคม

พ.ศ.2495 เรื่องการสอบไล่ชั้นประถมศึกษาในโรงเรียนประชาบาลและเทศบาลออกมา 1 ฉบับ ด้วยสาเหตุมาจากนักเรียนชั้นประถมปีที่ 1 สอบตกซ้ำชั้นเป็นจำนวนมาก ทำให้นักเรียนต้องออกจากโรงเรียนเพราะอายุพ้นเกณฑ์ก่อนจบการศึกษาภาคบังคับ ดังนั้นคำสั่งนี้จึงให้กลับไปใช้ระเบียบการสอบความรู้นักเรียน พ.ศ.2480 ตั้งแต่การสอบไล่ของปีการศึกษา พ.ศ.2494 เป็นต้นไป คือ ชั้นประถมปีที่ 1 ให้มีการสอบปากเปล่า ในวิชาศีลธรรม หน้าที่พลเมือง ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ธรรมชาติศึกษา วิชานอกจากนี้ ให้สอบข้อเขียน และได้กำหนดการออกข้อสอบไว้ด้วย ดังนี้คือ

1. ให้ครูที่สอนเป็นผู้มีส่วนในการออกข้อสอบด้วย
2. ให้ใช้ข้อสอบเป็นเครื่องมือทดสอบความรู้ของนักเรียนตามหลักสูตร
3. คำถามทุก ๆ คำถามให้ตั้งขึ้นเพื่อทดสอบความสามารถของนักเรียนที่จะใช้ความรู้และความชัดเจนให้เป็นประโยชน์ มิใช่เพื่อทดสอบความจำของนักเรียนแต่ทางเดียว
4. ภาษาที่ใช้ต้องง่ายและเข้าใจได้ตรง
5. สำหรับการสอบวิชาที่ต้องกระทำจริงคือ วาดเขียน การฝีมือ และพลศึกษา ไม่ควรให้ยากเกินกว่ากำลังความสามารถของเด็กในวัย

จะเห็นได้ว่า การประเมินผลในระดับประถมศึกษา เริ่มมีพัฒนาการยิ่งขึ้นในด้านการออกข้อทดสอบคือ ไม่ให้เป็นด้านความจำ แต่เพียงด้านเดียวแต่ให้เป็นทั้งความรู้และการนำไปใช้ ลักษณะข้อสอบก็คงเป็นปรนัยกว่าเดิม นอกจากนี้ครูผู้สอนยังได้มีส่วนร่วมในการวัดผลด้วย

สรุปได้ว่า หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 เป็นหลักสูตรที่ได้จากการนำหลักสูตร พ.ศ.2480 มาแก้ไขปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัยยิ่งขึ้น และเนื่องจากภาวะสงครามทำให้ศีลธรรมจรรยาเสื่อมลงอย่างมาก คณะรัฐบาลต่างก็ยึดนโยบายเรื่องศีลธรรมจรรยาเป็นสำคัญ หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 ได้แยกวิชาหน้าที่พลเมือง และศีลธรรมออกจากกัน โดยเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้น แล้วจึงตามด้วยมารยาทและธรรมจริยาอื่น ๆ ซึ่งในหลักสูตร พ.ศ.2480 ได้ตัดทอนเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาออกไป ดังนั้นหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 จึงเป็นหลักสูตรที่ให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาและเป็นการสนองนโยบายการศึกษาด้วยศีลธรรมจรรยาของคณะรัฐบาล ที่ต้องการแก้ไขภาวะศีลธรรมเสื่อมโทรมในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ในด้านการเรียนการสอน เริ่มมีการนำวิธีการสอนแบบใหม่ ๆ เข้ามาใช้มากขึ้นซึ่งส่วนมากได้รับอิทธิพลจากการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกา ส่วนการวัดและประเมินผลนั้นในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ให้ออกไปใช้ระเบียบการสอบความรู้ของประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 2 พ.ศ.2480 อีก เพื่อแก้ปัญหาเด็กตกชั้น โดยให้มีการสอบปากเปล่าในวิชาศีลธรรม หน้าที่พลเมือง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติศึกษา วิชานอกจากนี้ให้สอบข้อเขียน ลักษณะของข้อสอบที่กำหนดให้จัดทำขึ้นมีพัฒนาการที่ดีขึ้นในแง่ที่ไม่มุ่งด้านความจำเพียงด้านเดียว

3. หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498

แผนการศึกษาชาติปี พ.ศ.2479 ได้ใช้มาเป็นเวลานานถึง 15 ปี ไม่เคยได้รับการปรับปรุงแก้ไข เมื่อเสร็จสิ้นสภาพสงคราม สภาพการณ์ต่าง ๆ เปลี่ยนไป รัฐบาลจึงได้วางแผนการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นไปและความต้องการของประเทศชาติ จึงได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2494 (เอกสารประกอบการสอน วิชา หลักและพื้นฐานการศึกษาไทย เรื่องแผนการศึกษาชาติ ม.ป.ป. : 19-20) โดยมีความมุ่งหมายให้พลเมืองได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่โอกาส เพื่อทุกคนได้เป็นพลเมืองดี มีร่างกายแข็งแรงและอนามัยสมบูรณ์ มีความรู้ตามสามารถที่จะประกอบอาชีพและมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย ในการจัดการศึกษานั้นท่านให้จัดการศึกษาทั้งสองส่วนล้วนพอเหมาะกันคือ

- ก. จริยศึกษา ให้มีวัฒนธรรมดีงาม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตน
- ข. พลศึกษา ให้มีร่างกายแข็งแรงและอนามัยสมบูรณ์กับทั้งมีน้ำใจเป็นนักกีฬา
- ค. พุทธิศึกษา ให้มีปัญญาความรู้ความสามารถใช้ดุลพินิจเกี่ยวกับการงานโดยทั่วไป
- ง. หัตถศึกษา ให้มีความเคยชินและความขยันหมั่นเพียรในการใช้มือปฏิบัติงาน เพื่อเป็นรากฐานของการประกอบสัมมาอาชีพ

แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2494 ได้เพิ่มองค์ที่ 4 ของการศึกษาขึ้นอีกองค์หนึ่งคือ หัตถศึกษา ทั้งนี้ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะไม่ให้คนลืมความสำคัญของงานอาชีพอันเป็นปัจจัยสำคัญของการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วยนักเรียนการศึกษาได้เล็งเห็นว่าเมื่อเด็กเรียนทางวิชาการมาก ๆ ละเลยการฝึกหัดทำงานด้วยมือก็เลยกลายเป็นคนมีนิสัยหยิ่งโหยง รั้งเกียจงานที่ต้องใช้แรงกาย คนที่มีโอกาสได้มาเรียนในเมืองก็มักจะไม่ยอมกลับภูมิลำเนาเดิมในชนบท เพราะชีวิตในเมืองมี

ความสุขและความสะดวกสบายมากกว่า หากปล่อยให้สภาพการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นต่อไปบ้านเมืองคงจะเต็มไปด้วยนักพวกราชจากนักทำ ทั้งชาติจะมีแต่คนทวิโย่ง สภาพการณ์เหล่านี้ย่อมจะนำชาติไปสู่ความเสื่อมอย่างแน่นอน (พนัส ทันทนาทินทร์ 2521 : 144)

เมื่อมีประกาศพระบรมราชโองการให้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2494 แล้วนั้นก็มิได้มีการปรับปรุงหลักสูตรใหม่ ยังคงใช้หลักสูตรฉบับ พ.ศ.2491 จนในปี พ.ศ.2498 ได้มีประกาศของกระทรวงศึกษาธิการที่ วท.355/2498 เรื่องให้ใช้หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2498 ลงวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2498 ประกาศให้ใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498 แทนหลักสูตรฉบับเดิมเฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 หลักสูตรฉบับ พ.ศ.2498 นั้นนับว่าเป็นการปฏิรูปหลักสูตรเดิมอย่างแท้จริง เพราะหลอมวิชาย่อย ๆ ต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ถึง 11 วิชานั้นลงเป็นหมวดใหญ่ ๆ 5 หมวดคือ ภาษาไทย เลขคณิต ธรรมชาติดึกษา (รวมสุขศึกษา) สังคมศึกษา กิจกรรมพิเศษ และหมวดวิชาชีพหรือภาษาต่างประเทศให้ไว้สำหรับหลักสูตรเทียบ (กรมวิชาการ 2513 : 188) ดังนั้นในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498 หมวดสังคมศึกษาจึงเป็นหมวดวิชารวมของวิชาต่าง ๆ เช่น หน้าที่พลเมือง ศิลปกรรม สุขศึกษา ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ พลศึกษา การฝีมือ คนตรีและขับร้อง ฯลฯ (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498 : 45)

แต่หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498 นี้ ปรากฏว่ายังทำไว้ไม่ครบบริบูรณ์ทุกชั้น ก็มีเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เพียงชั้นเดียวและต่อมาก็ไม่ปรากฏว่าทำเพิ่มขึ้นอีก เป็นอันว่าหลักสูตรฉบับนี้มีเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เพียงชั้นเดียวเท่านั้น และเมื่อประกาศใช้ได้ประมาณ 5 เดือนก็มีประกาศยกเลิกหลักสูตรฉบับนี้ พร้อมกับประกาศให้ใช้หลักสูตรฉบับ พ.ศ.2491 แทน แม้ว่าหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498 จะมีช่วงระยะเวลาที่นำมาใช้เพียง 5 เดือน แต่ก็นับได้ว่า เป็นหลักสูตรฉบับหนึ่งที่มีผลบังคับใช้ จึงสมควรที่จะนำมาศึกษาพัฒนาการด้วยดังจะกล่าวต่อไปนี้

ความมุ่งหมาย ความมุ่งหมายของการศึกษาระดับชาติในระยะนี้คือ มุ่งให้พลเมืองได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่สภาพ เพื่อให้ทุกคนเป็นพลเมืองดี มีร่างกายแข็งแรงและอนามัยสมบูรณ์ มีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ มีน้ำใจเป็นประชาธิปไตย โดยมุ่งเน้นที่องค์ของการศึกษา คือ จริยศึกษา พุทธิศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา ความมุ่งหมายในระดับหลักสูตรประถมศึกษานั้น เพื่อเป็นการพัฒนาความองงามของเด็กในทางกายภาพ ในทางจิตปัญญา ในทางสังคม และอาเวศ เพื่อให้พร้อมที่จะเติบโตขึ้นเป็นพลเมืองที่

เหมาะสมในระบอบเสรีประชาธิปไตยและมีตัวอย่างการฝึกฝนเด็กให้บรรลุจุดหมายดังกล่าว
 นอก 21 ข้อ

ส่วนความมุ่งหมายในระดับหมวดวิชาสังคมศึกษา (หลักสูตร พ.ศ. 2498 : 44-45) คือการศึกษาเพื่อให้เด็กรู้จักว่า การที่เกิดมาและอยู่ร่วมกันเป็นหมวดหมู่นั้นเป็นประสบการณ์อย่างหนึ่ง และเป็นปัญหาที่มนุษย์ต้องช่วยกันส่งเสริมให้บังเกิดความเป็นอยู่ตามแนวเสรีประชาธิปไตย เด็กควรได้รับการอบรมให้อยู่ร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดความรู้สึกเห็นอกเห็นใจกัน เสียสละให้แกกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อให้เด็กมีความรู้ในสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันและในสิ่งที่พึงพาอาศัยกัน และให้รู้สึกว่แต่ละคนมีเสรีภาพและโอกาสที่จะช่วยตัวเองให้แสดงความสามารถที่ซ่อนเร้นอยู่ได้บรรลุผลอย่างเต็มที่ ทั้งให้เด็กรู้สึกชื่นชมและรักความสวยงามแห่งธรรมชาติที่แวดล้อม และทำให้รู้จักปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนให้เหมาะสมที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือให้เด็กมีความรู้ความเข้าใจในความจำเป็นเบื้องต้นของการดำรงชีวิต เช่น อาหาร ที่อยู่และเครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ

จะเห็นได้ว่าเป็นความมุ่งหมายเฉพาะหมวดวิชาที่ครอบคลุมความต้องการอย่างกว้าง ๆ แต่ความมุ่งหมายในระดับหลักสูตรสอดคล้องกับความมุ่งหมายระดับชาติ ทำให้ผู้ใช้หลักสูตรสามารถเข้าใจได้ตรงตามความมุ่งหมายที่หลักสูตรต้องการ

เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียน วิชาต่าง ๆ ในหลักสูตรประถมศึกษา เริ่มจัดรวมเป็นหมวดใหญ่ ๆ 5 หมวด และแบ่งหลักสูตรออกเป็น 2 ประเภท คือประเภท ก. เป็นประเภทที่เรียนภาษาไทยล้วน ส่วนประเภท ข. เป็นหลักสูตรประเภทที่เลือกเรียนวิชาชีพรหัสหรือภาษาต่างประเทศและโรงเรียนใดที่จะใช้หลักสูตรประเภท ข. จะต้องขออนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการก่อน ในหมวดสังคมศึกษารายการที่ต้องสอนนั้น (หลักสูตร พ.ศ. 2498 : 45-50) ได้กำหนดให้สอนดังนี้

- ก. เกี่ยวกับตัวเอง ให้รู้จักชื่อตัวและชื่อสกุล อายุ วัน เดือน ปีเกิด ... ฯลฯ..
- ข. เกี่ยวกับครอบครัว ให้รู้ถึงความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว ... ฯลฯ ...
- ค. เกี่ยวกับโรงเรียนและสนามเล่น ให้รู้จักชื่อและที่ตั้งของโรงเรียน ... ฯลฯ ..
- ง. เพื่อนบ้าน ความสำคัญของการมีเพื่อนบ้าน การช่วยเหลือเพื่อนบ้าน ... ฯลฯ ..

จ. ห้องถิ่นที่อยู่ รู้เรื่องราวต่าง ๆ ในห้องถิ่น ฯลฯ

ฉ. บุคคลที่ควรรู้จัก ให้รู้จักและรู้หน้าที่ที่สำคัญของผู้ช่วยเหลือประชาชน ... ฯลฯ ...

สำหรับอัตราเวลาในหมวดสังคมศึกษา กำหนดให้เรียนสัปดาห์ละ 5 ชั่วโมง ในโรงเรียนที่เรียนหลักสูตรประถมศึกษาประเภท ก. และสัปดาห์ละ 4 ชั่วโมง สำหรับโรงเรียนที่เรียนหลักสูตรประถมศึกษาประเภท ข.

กระบวนการเรียนการสอน การเรียนการสอนที่ใช้ในหลักสูตรฉบับนี้มีความมุ่งหมายที่จะดำเนินการสอนตามแนวการสอนแผนใหม่ หรือที่เรียกกันว่า การศึกษาแบบพิพัฒนาการ ในระบบการศึกษาของอเมริกา แต่ที่ปรากฏว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วเกินไปจึงประสบอุปสรรค ทำให้ต้องประกาศยกเลิกหลักสูตรฉบับนี้ภายหลังที่ได้ประกาศใช้เพียง 5 เดือนทั้งที่ก่อนจะมีการประกาศใช้หลักสูตรฉบับนี้ได้มีการแนะนำการเรียนการสอนแผนใหม่ เปรียบเทียบกับการสอนแผนเก่าเพื่อให้ครูได้ทราบวิธีการที่ถูกต้อง นอกจากนี้ในหลักสูตรยังได้มีข้อเสนอแนะวิธีสอนไว้ควบคู่กับรายการที่ต้องสอนในแต่ละหมวดวิชาไว้อีกด้วย แต่สภาพการเรียนการสอนตามที่ปฏิบัติจริงในช่วงระยะเวลาที่ยังมีสภาพที่กล่าวได้ว่าครูประมัตงานจำนวนมากมักใช้วิธีสอนที่ล้าสมัยคือให้เด็กอ่านพร้อม ๆ กันโดยไม่ต้องดูหนังสือ และให้ท่องจำสิ่งที่ไม่ค่อยมีประโยชน์ ขบวนการสอนของครูมักเป็นการบอกของครูมากกว่า การที่นักเรียนได้มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันครูนั้นก็เป็นที่ไปในลักษณะที่ว่านักเรียนไม่เข้าใจเหตุผลว่าทำไมจึงต้องทำกิจกรรมนั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะครูขาดความเข้าใจและขาดทักษะในกระบวนการสอน สาเหตุสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการใช้ถ้อยคำที่เขียนอธิบายการวางแผนและกิจกรรมเสนอแนะต่าง ๆ ในหลักสูตรนั้น ผู้เขียนหลักสูตรใช้คำอธิบายหลายอย่างในเรื่องเดียวกัน จนครูผู้ใช้หลักสูตรไม่เข้าใจความหมายอันแท้จริงและปฏิบัติไม่ถูกต้อง (ลัดดา สุวรรณกุล 2518 : 164-166)

การเรียนการสอนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 ได้พัฒนาขึ้นจากเดิมในด้านที่มีการนำนวัตกรรมทางเทคโนโลยีมาใช้เป็นเครื่องช่วยสอนมากขึ้นเป็นลำดับ เช่น การใช้วิทยุโรงเรียนในระดับประถมศึกษา และในปี พ.ศ. 2502 กรมสามัญศึกษาได้จัดตั้งหน่วยศึกษานิเทศก์ ฝ่ายสามัญศึกษาประจำจังหวัดขึ้น เพื่อช่วยปรับปรุงคุณภาพของการประถมศึกษาในระดับจังหวัด มีการจัดการอบรมครูในด้านการปรับปรุงวิธีสอน มีการนำทรัพยากรที่เป็นตัวบุคคลในห้องถิ่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์อีกครั้งหนึ่งคือ ได้มีระเบียบเรื่องพระภิกษุช่วยทำการสอนในโรงเรียนประชาบาลและ

เทศบาลออกมาใช้เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนครู และเพื่อให้เป็นผลดีในการอบรมที่ลุ่มธรรมากรรยา
นักเรียน นอกจากนี้ยังมีการจัดทำเอกสารคู่มือครู ด้านการสอน อุปกรณ์การสอน และทำการ
สำรวจ วิจัยระเบียบวัดผลการเรียน เพื่อหาทางปรับปรุงแก้ไขวิธีการสอนตลอดจนวิธีการ
วัดผล

การวัดและประเมินผล ในด้านการประเมินผลของหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.
2498 ที่ปรากฏอยู่ในหลักสูตรนั้น ไม่มีโอกาสได้ใช้เพราะได้ประกาศเลิกใช้หลักสูตรเสียก่อน
แต่วิธีการประเมินผลของหลักสูตรฉบับนี้มีสิ่งที่ควรสนใจและน่าจะกล่าวถึงคือ การประเมินผลใน
ชั้นประถมปีที่ 1 สรุปได้ว่าไม่มีการสอบเลื่อนชั้นปลายปี แต่ถ้าเด็กเรียนสิ่งต่าง ๆ ตามที่
หลักสูตรกำหนดไว้แล้วให้เลื่อนชั้นปลายปีให้แก่เด็กคนนั้น และถ้าเด็กคนใดเรียนอ่อนมากก็ให้
ครูช่วยกวดขันสอนให้เป็นพิเศษ ซึ่งอาจนับได้ว่าวิธีการประเมินผลของหลักสูตรประถมศึกษาฉบับ
นี้ เป็นจุดเริ่มต้นของโครงการเลื่อนชั้นนักเรียนบางชั้นในโรงเรียนประถมศึกษาต่อมา เพราะ
ใช้วิธีเดียวกันคือไม่มีการสอบไล่เลื่อนชั้นนักเรียนเป็นบางชั้น แต่ก็ได้กำหนดมาตรฐานการเรียน
ไว้ให้และเน้นให้ครูใช้วิธีสอนซ่อมเสริม (Remedial Teaching) แก่เด็กนักเรียนที่เรียนอ่อน

ถึงแม้ว่าจะมีโอกาสได้ใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498 ในช่วงระยะเวลาเพียง
5 เดือนแต่ก็ปรากฏว่าหลักสูตรฉบับนี้มีพัฒนาการหลาย ๆ ด้านที่น่าสนใจจากหลักสูตรฉบับเดิม
และคงเนื่องจากพัฒนาการที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนี้เหตุผลหนึ่ง ที่เป็นอุปสรรค
ต่อครูผู้ใช้หลักสูตรที่ไม่สามารถนำไปใช้ได้ถูกต้อง จึงต้องประกาศยกเลิกหลักสูตรฉบับนี้พร้อม
กับประกาศให้ใช้หลักสูตรฉบับ พ.ศ.2491 แทน สิ่งที่เห็นเด่นชัดถึงความไม่สอดคล้องกันของ
จุดมุ่งหมายการประถมศึกษาในช่วงนี้คือหลักสูตรประถมศึกษาไม่ได้ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงจุดมุ่ง-
หมายและสาระการเรียนที่จะส่งเสริมจุดมุ่งหมายในแผนการศึกษาชาติ เมื่อใช้แผนการศึกษาชาติ
พ.ศ.2494 การประถมศึกษาที่ยังคงใช้หลักสูตร พ.ศ.2491 ซึ่งมีได้จัดการศึกษาโดยใช้องค์
สี่แห่งการศึกษาคือ เน้นด้านหัตถศึกษาแต่ประการใด จนแม้เมื่อประกาศใช้หลักสูตร พ.ศ.2498
ซึ่งเน้นหัตถศึกษาในแง่ของงานบ้าน งานประดิษฐ์ เจตคติที่ดีต่อการทำงาน และให้มีลักษณะ
นิสัยที่จำเป็นในการทำงานก็ตาม ก็ยังเกิดปัญหาและอุปสรรคจนต้องล้มเลิกไป (สุภา อักษรศิษฐ์
2527 : 131) ดังนั้นวิชาหน้าที่พลเมือง วิชาศีลธรรมที่ถูกรวมอยู่ในหมวดสังคมศึกษาในหลักสูตร
พ.ศ.2498 ก็กลายเป็นวิชาหน้าที่พลเมือง และวิชาศีลธรรมตามเดิมเช่นที่มีอยู่ในหลักสูตร
ประถมศึกษา พ.ศ.2491

4. หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น ประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503

เมื่อปี พ.ศ. 2501 ได้มีการดำเนินงานตามโครงการศึกษาจะเชิงเทรา (สُبิณ พิมพะจันทร์ 2501 : 973-979 อ้างถึงใน ลัดดา สุวรรณกุล 2518 : 167-168) โดยโครงการนี้ได้รวบรวมแผนการศึกษาที่ ๑ ของหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ แคนาดา สวีเดน เดนมาร์ก วิลันดา ญี่ปุ่น ซีลอน อินเดีย ตลอดจนแนวความคิดของข้าราชการฝ่ายไทยกับเจ้าหน้าที่และครูอาจารย์ในส่วนจังหวัดจะเชิงเทรา โดยพยายามหลอมแนวเหล่านี้ แล้วดัดแปลงเป็นหลักการต่าง ๆ ของการศึกษาไทย ตลอดระยะเวลาของโครงการนี้ได้มีการทดลองในหลาย ๆ เรื่อง เช่น วิธีสอนแบบต่าง ๆ อุปกรณ์การสอน และการใช้วัสดุทัศนวัสดุ ศูนย์สนใจ การประเมินผล กิจกรรมนอกหลักสูตร การเตรียมการสอน การใช้ระเบียบสะสม การนิเทศการศึกษา และขณะที่ดำเนินงานตามโครงการนี้อยู่ ได้มีการแก้ไขปรับปรุงหลักสูตร ขึ้นประถมปีที่ 1 ถึง ประถมปีที่ 4 พร้อมกับทำโครงการสอนสำเร็จรูปทุกวิชา

หลังการปฏิบัติเมื่อ พ.ศ.2501 แล้ว รัฐบาลได้จัดตั้งคณะกรรมการปรับปรุงร่างแผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับภาวะการณ์ และความเป็นไปของบ้านเมือง (พนัส หันนาคินทร์ 2521 : 148) และได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ ในปี พ.ศ. 2503 โดยแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับ พ.ศ.2503 (เอกสารประกอบการสอนวิชาหลักและพื้นฐานการศึกษาไทย เรื่อง แผนการศึกษา : 26) มีความมุ่งหมายให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามควรแก่สภาพเพื่อเป็นพลเมืองดี มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีระเบียบวินัยมีความรับผิดชอบ มีสุขภาพสมบูรณ์ มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพ และทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ โดยใช้องค์สีในการจัดการศึกษา เพื่อสนองความต้องการของสังคมและบุคคล กล่าวคือ

- ก. จริยศึกษา ให้มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีหิริโอตตัปปะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัว
- ข. พลศึกษา ให้มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจกับทั้งมีน้ำใจเป็นนักกีฬา
- ค. พุทธิศึกษา ให้มีความรู้วิชาการ ปัญญา เพื่อการดำรงชีวิตโดยทั่วไป
- ง. หัตถศึกษา ให้มีกิจนิสัยและความขยันหมั่นเพียร ในการใช้มือปฏิบัติงานเพื่อเป็นรากฐานของการประกอบสัมมาอาชีพ

เมื่อได้มีประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ 2503 แล้วก็ได้มีประกาศใช้หลักสูตรซึ่งได้ปรับปรุงใหม่ให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ ได้แก่ หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้นและประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 (ลัดดา สุวรรณกุล 2518 : 168-172) ซึ่งได้พัฒนาการแตกต่างออกไปจากหลักสูตรเดิม ทั้งในด้านการจัดรูปแบบของหลักสูตร และการจัดระบบโรงเรียนตลอดจนการเรียกชื่อของแต่ละระดับชั้นใหม่

ในด้านการจัดรูปแบบ (Design) ของหลักสูตร ซึ่งหลักสูตรฉบับ 2503 นี้มีรูปแบบการจัดเป็นแบบกำหนดขอบข่ายของความรู้ไว้อย่างกว้าง ๆ หรือที่เรียกว่า (Broad Field Curriculum) มีลักษณะสำคัญคือเป็นการผสมผสาน (Integration) ของเนื้อหาวิชามากที่สุด โดยรวมเอาวิชาต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกันและสามารถที่จะสัมพันธ์กันได้เข้าเป็นหมวดวิชา (Subject Area) เดียวกัน เช่น วิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง และศิลปะ รวมเข้าเป็นหมวดวิชาสังคมศึกษา เป็นต้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อแก้ไขเนื้อหาและขอบกพร่องของการจัดหลักสูตรแบบเดิมที่ยึดรายวิชาเป็นหลักในการจัด (Subject Curriculum) ในแง่ที่ช่วยให้การเรียนการสอน มีการถ่ายโยงการเรียนรู้ (Transfer of Learning) มากขึ้น เพราะมีความสัมพันธ์ระหว่างวิชาเกิดขึ้น

สำหรับการเปลี่ยนแปลงด้านการจัดระบบโรงเรียนนั้นเนื่องจากประเทศไทยเป็นสมาชิกขององค์การ UNESCO และมีข้อผูกพันที่จะต้องปฏิบัติตามข้อเสนอแนะของ UNESCO อันเกี่ยวกับการขยายการศึกษาภาคบังคับออกเป็นอย่างต่ำ 7 ปี รัฐบาลจึงได้ประกาศใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2505 เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2505 ซึ่งมีสาระสำคัญว่าเมื่อตำบลใดมีความเหมาะสมที่จะประกาศขยายการศึกษาบังคับถึงประโยคประถมศึกษาตอนปลาย ได้ก็ให้ รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ประกาศได้เป็นตำบล ๆ ไป และผลของการขยายการศึกษาภาคบังคับออกเป็น 7 ปีนี้ ทำให้การเรียกชื่อแต่ละระดับชั้นต้องเปลี่ยนแปลงไปดังนี้ คือ

1. ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 เรียกว่า ชั้นประถมศึกษาตอนต้นใช้เวลาเรียน 4 ปี
2. ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น (ม1 -3) เปลี่ยนเป็นชั้นประถมศึกษาตอนปลาย (ประถมศึกษาปีที่ 5-7) ใช้เวลาเรียน 3 ปี)

หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2503 เป็นหลักสูตรที่ประกาศใช้แทนหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 โดยคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ ว.ก. 404/2503

เรื่องให้ใช้หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2503 ลงวันที่ 31 ตุลาคม 2503 ซึ่งมี
 เงื่อนไขเวลานี้ ในปีการศึกษา 2504 ให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 ส่วนชั้น
 ประถมปีที่ 3-4 ให้ดำเนินการสอนตามประมวลการสอนชั้นประถมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ
 พ.ศ.2493 ปีการศึกษา 2505 ใช้หลักสูตร ฉบับนี้เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2-3 ส่วนชั้นประถม
 ปีที่ 4 ให้ดำเนินการสอนตามประมวลการสอนชั้นประถมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.
 2493 ปีการศึกษา 2506 ให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้ครบทุกชั้น

หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 ได้ประกาศให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้
 แทนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2493 โดยคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ ว.ก.405/2503
 เรื่องให้ใช้หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 ลงวันที่ 31 ตุลาคม 2503
 ซึ่งมีเงื่อนไขเวลานี้ ปีการศึกษา 2504 ให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ส่วน
 ชั้นมัธยมวิสามัญ ปีที่ 2-3 ให้ดำเนินการสอนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2493 ปีการ
 ศึกษา 2505 ให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 ส่วนชั้นมัธยมวิสามัญปีที่ 3
 ยังให้ใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2493 และในปีการศึกษา 2506 จึงให้ใช้หลักสูตร
 ฉบับนี้ครบทุกชั้น

แผนภูมิแสดงการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรระดับประถมศึกษาฉบับ พ.ศ.2503

ปีการศึกษา	ประถมศึกษา							
	ตอนต้น				ตอนปลาย			
2504	1	2			5			
2505	1	2	3		5	6		
2506	1	2	3	4	5	6	7	

รายละเอียดเกี่ยวกับหลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น และประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 ในแต่ละองค์ประกอบมีดังต่อไปนี้ คือ

ความมุ่งหมาย ในช่วงระยะเวลาที่ใช้หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2503 นี้เป็นช่วงระยะเวลาที่มีความมุ่งหมายของการศึกษาทุกระดับคือตั้งแต่ระดับชาติ ระดับหลักสูตร ระดับหมวดวิชา และระดับวิชา ซึ่งระดับวิชานี้มีอยู่ในบางระดับและบางวิชา ตามความมุ่งหมายของการศึกษาระดับชาตินั้น ได้กล่าวไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ส่วนความมุ่งหมายระดับหลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้นและประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 มีความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมพัฒนาการของเด็ก เพื่อให้สามารถดำรงตนเป็นพลเมืองดีของชาติ ในระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือฝึกฝนอบรมให้มีคุณลักษณะเกี่ยวกับความเจริญแห่งตน จำนวน 13 ข้อ เกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ 6 ข้อ เกี่ยวกับความสามารถในการครองชีพ 7 ข้อ และเกี่ยวกับความรับผิดชอบ ความรับผิดชอบตามหน้าที่พลเมือง 10 ข้อ ซึ่งรวมทั้งหมด 36 ข้อ ด้วยกัน (หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้นและประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 : 1-3, 4-6) จะเห็นได้ว่าเป็นความมุ่งหมายที่ยึดยาวคู่เหมือนจะคลุมการศึกษาทั้งหมด ยิ่งกว่าจะเป็นความมุ่งหมายของประถมศึกษาโดยเฉพาะ (กรมวิชาการ 2513 : 194)

นอกจากนั้น จุดมุ่งหมายในหลักสูตรประถมศึกษาที่มีความคล้ายคลึงกับจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของสหรัฐอเมริกา คือ กำหนดสาระครอบคลุม 4 หมวดใหญ่ คือ ความเจริญแห่งตน มนุษยสัมพันธ์ ความสามารถในการครองชีพ และความรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมือง ซึ่งในเวลาต่อมาเมื่อสภาพสังคม เศรษฐกิจการเมืองและอื่น ๆ เปลี่ยนแปลงไป หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 กลับได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ไปในทำนองที่ว่า ลอกเลียนมาจากต่างประเทศ ขาดการวิเคราะห์ ปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพ และความต้องการของสังคมไทย จุดมุ่งหมายกำหนดไว้กว้างขวางมากเกินไป ยากแก่การปฏิบัติให้สอดคล้องตรงกันทั้งประเทศ (สุภา อักษรศิษฐ์ 2527 : 133-134)

สำหรับความมุ่งหมาย ในระดับหมวดวิชาสังคม ได้กล่าวถึง สังคมศึกษาว่า เป็นวิชาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมและทางธรรมชาติของมนุษย์ และได้กำหนดความมุ่งหมายไว้ 8 ข้อ ด้วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม สิทธิและหน้าที่ตามระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย การใช้เหตุผลในการแก้ปัญหา ที่เกี่ยวข้องกับการมีอยู่เพียงข้อเดียว คือ ข้อ 3 ที่ว่า

"ให้ เด็กยอมรับคุณค่าในทางศีลธรรมและวัฒนธรรม และยอมรับปฏิบัติตามด้วยความจริงใจ"
(หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้นและประโยคประถมศึกษาตอนปลาย 2503 : 12-14)

เนื้อหาวิชา ในหลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2503 ได้แยกเนื้อหาตามระดับชั้นตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 เนื้อหาที่กำหนดให้สอนเริ่มจากเรื่องใกล้ตัวไปสู่สิ่งต่าง ๆ รอบตัว สังคม ชุมชน และประเทศชาติ โดยเน้นในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม การยอมรับคุณค่าในการปฏิบัติตามศีลธรรมและวัฒนธรรม การเคารพสิทธิและความคิดเห็นของผู้อื่น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับระบบการปกครอง (รุ่งจิต เลาhtonาคม 2522 : บทคัดย่อ) ในส่วนที่เกี่ยวกับศีลธรรม มักกำหนดไว้อย่างกว้าง ๆ ไม่เจาะจงให้ชัดเจนลงไปว่า ควรสอนในขอบข่ายรายละเอียดแค่ไหน และควรนำหลักธรรมข้อใดมาสอนบ้าง (หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2503 : 14-21) อาทิเช่น

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ข้อ 5 "วันหยุดตามเทศกาล และวันสำคัญต่าง ๆ การจัดให้เด็กมีส่วนร่วมในงานตามประเพณี วัฒนธรรม และศาสนา"

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ข้อ 2 "ประวัติของโรงเรียนและชุมชน ขนบธรรมเนียม ศีลธรรม และวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและวัฒนธรรม"

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ข้อ 10 "ขนบธรรมเนียมประเพณี ศีลธรรมและวัฒนธรรมของไทย การตกแต่งที่อยู่อาศัย โรงเรียน และชุมชนให้สวยงาม การปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและวัฒนธรรม"

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ข้อ 8 "ศีลธรรมและวัฒนธรรมของชาติไทยโดยย่อ ให้เด็กศึกษาถึงหลักธรรมในศาสนาที่นับถือ ให้รู้หน้าที่ที่ควรกระทำในวันหยุดและวันสำคัญในเทศกาลต่าง ๆ"

จะเห็นได้ว่าการที่กำหนดหัวข้อในการสอนไว้อย่างกว้าง ๆ นั้น นับเป็นการให้เสรีภาพทางด้านศาสนา ท้องถิ่นใดประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอื่นนอกเหนือไปจากศาสนาพุทธ ก็ให้นำหลักธรรมคำสอนของศาสนานั้น ๆ มาสอนและยังถือได้ว่าเป็นการปรับหลักสูตรให้เหมาะสมสภาพท้องถิ่นอีกด้วย ดังคำชี้แจงเบื้องต้น (หลักสูตรประถมศึกษา สำหรับใช้ในโรงเรียนปรับปรุง 2502 : 3) ที่กล่าวว่า

ด้วยเหตุที่หลักสูตรประถมศึกษาที่มีฐานะเป็นข้อกำหนดแนวทางการศึกษาที่รัฐมุ่งหมายจะให้ประชาชนพึงได้รับ จึงมีความจำเป็นต้องวางหลักอย่างกว้าง ๆ มิใช่รายละเอียดอันมีข้อกำหนดตายตัว และควรได้รับการปรับปรุงตามกาลสมัย แต่ลำพังหลักสูตรเพียงอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอที่จะดำเนินการศึกษาในชั้นนี้ให้ได้ ผลดังกล่าวข้างต้น ฉะนั้นจึงให้โรงเรียนปรับปรุงจัดทำประมวลการสอนขึ้นเพื่อขยายความในหลักสูตรออกเป็นรายละเอียดที่เหมาะสมกับความต้องการของท้องถิ่น

โดยส่วนภูมิภาคให้เจ้าหน้าที่การศึกษาแต่ละภาคเป็นผู้จัดทำและในส่วนกลางให้กรมเจ้าสังกัดเป็นผู้จัดทำขึ้น และตรงนี้เองที่อาจเป็นเหตุให้เกิดความผิดพลาดขึ้นคือ เมื่อส่วนภูมิภาคจัดทำประมวลการสอนขึ้นก็ได้ลอกเลียนแบบการเรียนประมวลการสอนจากส่วนกลางไปเป็นส่วนมาก ดังนั้นหลักการที่วางไว้ซึ่งค่อนข้างยืดหยุ่นดีพอสมควรก็ต้องประสบความล้มเหลวด้วยเหตุนี้ (ลัทธิ สุวรรณกุล 2518 : 176)

สำหรับเนื้อหาวิชาในหมวดสังคมศึกษาของหลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 นั้น แม้ว่าจะได้หลอมรวมวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน แต่เนื้อหาในหลักสูตรก็ยังแยกกันอยู่ เป็นศีลธรรมส่วนหนึ่ง หน้าที่พลเมืองส่วนหนึ่ง และภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ก็แยกกันอยู่อย่างเห็นได้ชัด (กรมวิชาการ 2513 : 200) โดยกำหนดให้ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5,6,7 เรียนศีลธรรมในหัวข้อต่อไปนี้

1. พุทธประวัติโดยย่อ
2. พระรัตนตรัย ความหมายและคุณของพระรัตนตรัย
3. เบญจศีล เบญจธรรม อุโบสถศีล
4. วิถีปฏิบัติที่พุทธมามกะพึงกระทำ
5. ให้อภัยโทษแก่ผู้อื่นเกี่ยวกับหัวข้อธรรมที่เรียนมาประกอบตามสมควร
6. ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม เช่น การเลี้ยงพระ วันตรุษ วันสงกรานต์ ฯลฯ
7. ธรรมจริยา ได้แก่ การตรงต่อเวลาและหน้าที่ ความซื่อสัตย์สุจริต ความกล้าและละอายต่อบาป การคบมิตร ความสุภาพอ่อนน้อม ความเมตตา กรุณา ความโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความอดุสสาหะ ความกล้าหาญ ความมัธยัสถ์ ความสามัคคี ความมีน้ำใจเป็นนักกีฬา การถือประโยชน์ส่วนรวม อดายมุขและการหลีกเลี่ยงจากอบายมุข

8. คุณสมบัติของผู้ติ และมารยาทในสังคม ตามสมควรแก่ชั้นและวัย

ทั้งนี้ในหลักสูตรได้ระบุไว้ว่า ให้หยิบยกหัวข้อใดหัวข้อหนึ่งในรายการดังกล่าวขึ้นสอนในชั้นต่าง ๆ ตามความเหมาะสมกับเหตุการณ์และมุ่งผลในการปฏิบัติเป็นสำคัญ หัวข้อหนึ่ง ๆ อาจต้องสอนซ้ำกันหลาย ๆ ครั้งและในชั้นต่าง ๆ กัน สำหรับหน้าที่พลเมืองนั้น ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ให้เรียนการปฏิบัติตนในทางที่ขบต่อโรงเรียน การประกอบอาชีพ การส่งเสริมอาชีพของคนไทย การรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ฯลฯ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ให้เรียนการรักษาโบราณสถาน ศิลปวัตถุ และสาธารณสมบัติ การปกครองส่วนภูมิภาค การปฏิบัติตนในทางที่ขบต่อชุมชนและชาติ ฯลฯ และชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 ให้เรียนการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญโดยย่อ สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญ ความรู้เกี่ยวกับการเลือกตั้ง สิทธิและหน้าที่ในการเลือกตั้ง ฯลฯ (หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 :16-17)

นอกจากนี้ทั้งในหลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้นและประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 ยังได้หมายเหตุไว้ตอนท้ายว่า ในห้องใดที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอื่นนอกจากศาสนาพุทธ ให้สอนหัวข้อธรรมะในศาสนานั้นแทนได้ แต่ทั้งนี้จะต้องได้มีประมวลการสอน ซึ่งศึกษาธิการเขตนั้น ๆ เป็นผู้อนุมัติ

อัตราเวลาเรียน

หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2503 กำหนดให้มีเวลาเรียนสัปดาห์หนึ่งไม่น้อยกว่า 5 วัน ตลอดสัปดาห์ให้มีเวลาเรียน 25 ชั่วโมง ในปีหนึ่งให้มีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่า 35 สัปดาห์ สำหรับอัตราเวลาเรียนในหมวดสังคมศึกษานั้น กำหนดให้เรียนสัปดาห์ละ 5 ชั่วโมง

ส่วนหลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 กำหนดให้มีเวลาเรียนสัปดาห์หนึ่งไม่น้อยกว่า 5 วัน ตลอดสัปดาห์ให้มีเวลาเรียน 30 ชั่วโมง ในปีหนึ่งให้มีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่า 35 สัปดาห์ สำหรับอัตราเวลาเรียนในหมวดสังคมศึกษานั้น กำหนดให้เรียนสัปดาห์ละ 4 ชั่วโมง ซึ่งน้อยกว่าระดับประถมศึกษาตอนต้น และทั้งระดับประถมศึกษาตอนต้น

ประถมศึกษาตอนปลายถ้ามีการสอนลูกเสือหรืออนุภาชาต้องใช้นอกเวลา (กรมวิชาการ 2513 : 196) ซึ่งแต่เดิมในหลักสูตร พ.ศ.2491 ได้กำหนดให้เรียนลูกเสือหรืออนุภาชาพร้อมกับพลศึกษา สัปดาห์ละ 3 ชั่วโมง นอกจากนี้หลักสูตรยังได้หมายเหตุไว้อีกว่า โรงเรียนต้องจัดให้มีการประชุมอบรมสวดมนต์ไหว้พระตามโอกาสอันควร และเหมาะสมแก่ท้องถิ่น นอกเวลาเรียนที่กำหนดไว้ อย่างน้อยสัปดาห์ละครั้งชั่วโมง

จะเห็นได้ว่าหลักสูตรประโยคประถมศึกษา พ.ศ.2503 ได้ให้ความสำคัญวิชาลูกเสือและอนุภาชาลดน้อยลงไป กล่าวคือ มิได้กำหนดให้มีการเรียนการสอนในเวลาเรียน การกำหนดให้มีการเรียนการสอนนอกเวลานั้น ในการปฏิบัติจริงบางโรงเรียนอาจให้ความสนใจน้อย หรือไม่ให้ความสนใจเลยก็ได้ ดังนั้นโอกาสที่จะจัดให้มีการเรียนการสอนวิชาลูกเสือหรืออนุภาชา ซึ่งถือกันว่าเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรในการฝึกอบรมคนได้เป็นอย่างดี โดยให้มีการเรียนการสอนนอกเวลานั้น จึงมีความเป็นไปได้น้อยมาก

กระบวนการเรียนการสอน ในหลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้นและประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 ได้มีการแนะนำเกี่ยวกับการเรียนการสอน ในหมวดสังคมศึกษาไว้ดังนี้

การสอนในโรงเรียนควรส่งเสริมให้เด็กได้รับความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักวิชาและข้อเท็จจริงในเรื่องที่กล่าวมานี้ โดยจัดเนื้อเรื่องให้เหมาะสมกับระดับความสามารถ ความสนใจของเด็ก ทั้งนี้ควรคำนึงถึงปัญหาและความต้องการของชุมชนด้วย นอกจากนี้ครูควรใช้วิธีการที่ถูกต้องในการสอนเพื่อส่งเสริมเจตคติที่ดีต่อสังคมเป็นส่วนรวม ดังนั้นการสอนสังคมศึกษาจึงควรเริ่มต้นด้วยการจัดประสบการณ์ให้เด็กมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับชุมชน แล้วจึงค่อย ๆ ขยายวงให้กว้างออกไปจนคลุมถึงประเทศและโลก

ด้วยเหตุที่ประเทศไทยเป็นประเทศประชาธิปไตย การสอนสังคมศึกษาจึงจำเป็นต้องเน้นหนักในเรื่องฝึกฝนอบรมให้เด็กเลื่อมใส และปฏิบัติตามหลักและวิชาการประชาธิปไตย ในระหว่างที่เด็กอยู่ในโรงเรียนนั้นครูต้องสอนให้เด็กรู้จักใช้สิทธิของตนในขอบเขตของกฎข้อบังคับ ให้เด็กรู้จักหน้าที่ของตน และรับผิดชอบต่อหน้าที่ ให้รู้จักช่วยเหลือกันสามารถทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะได้ ให้มีสัมมาคารวะต่อกัน และที่สำคัญที่สุดก็คือให้เด็กรู้จักตื่นตัวไปปัญหา

ของสังคม และกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อช่วยแก้ไขปัญหานั้นคั้งขึ้น

จะเห็นได้ว่า ในหมวดสังคมศึกษาได้เน้นหนักในเรื่องของการปกครองระบอบประชาธิปไตย มากกว่าการสอนศีลธรรมจรรยา แม้ว่าในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 จะระบุให้องค์ของการศึกษานั้น เรียงลำดับจรรยาวิชาไว้ลำดับแรกสุดก็ตาม การให้จรรยาวิชาอยู่ในลำดับแรกสุดน่าจะเป็นการให้ความสำคัญเป็นสิ่งแรก แต่ในทางปฏิบัติจริง หมวดสังคมศึกษาลับย้าว่าต้องเน้นหนักในเรื่องของการปกครองระบอบประชาธิปไตย คั้งที่เคยให้ความสำคัญเป็นอย่างมากมาตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ส่วนแบบเรียนศีลธรรม ในหลักสูตร พ.ศ.2503 เน้นการปลูกฝังจรรยาธรรมโดยให้นักเรียนได้เรียนถึงประวัติพระพุทธเจ้า พุทธสาวก อุบาสก อุบาสิกา สอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในฐานะของพุทธศาสนิกชน ให้ความรู้เกี่ยวกับวันสำคัญในศาสนาพุทธ นอกจากนี้ยังสอนถึงหลักเบญจศีล เบญจธรรม และระเบียบมารยาททั่วไป ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ขรวาจาธรรม ความมัธยัสถ์ ความสามัคคี ความสุภาพ คุณสมบัติของผู้ดี ความมีน้ำใจเป็นนักกีฬา เป็นต้น (การศึกษากับคุณธรรม เอกสารอัดสำเนา ม.ป.ป. : 81-82)

กระบวนการเรียนการสอนในช่วงระยะนี้ (ลัดดา สุวรรณกุล 2518 : 181-183) มีผลสืบเนื่องมาจากการปรับปรุงมาตรฐานการประถมศึกษา ของกรมสามัญศึกษากับ (UNESCO) ตามโครงการการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจะเชิงเทรา พ.ศ.2494-2504 นอกจากนี้ยังมีโครงการที่สืบเนื่องจากโครงการดังกล่าว ได้แก่ โครงการปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียนประชาบาลและเทศบาล กรุงเทพ-ธนบุรี ซึ่งทำให้การศึกษาในด้านประถมศึกษาเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงจากแนวเดิมมาสู่แนวการศึกษาแผนใหม่ขึ้นในจังหวัดพระนครและธนบุรีในสมัยนั้น วิธีการสอนใหม่ที่นิยมใช้ในช่วงระยะเวลานี้คือ การสอนแบบหน่วยด้วยการรวบรวมวิชาหลาย ๆ วิชาที่มีความสัมพันธ์กันมาสอนร่วมกัน โดยให้วิชาแต่ละวิชาเป็นเครื่องมือของกันและกัน และวิชาที่มักใช้เป็นแกนกลางคือวิชาสังคมศึกษา ในด้านวิธีสอนเองก็ได้มีการนำวิธีสอนใหม่ ๆ มาเผยแพร่และทดลองสอนกันอีกหลายแบบ เช่น วิธีสอนแบบสร้างสรรค์ (Creative Teaching) การสอนโดยสหัชญาณ (Intuitive Approach to Teaching Concepts) การใช้บทเรียนสำเร็จรูป (Programmed Learning) การสอนเป็นคณะ (Team Teaching) และการสอนแบบสืบสอบ (Inquiring Method) เป็นต้น

วิธีสอนแบบใหม่ ๆ นี้เองที่ทำให้วงการเทคโนโลยีทางการศึกษา ซึ่งมีองค์ประกอบ 8 ประการ อันได้แก่ โสตทัศนศึกษา หนังสือ คอมพิวเตอร์ช่วยสอน โทรทัศน์เพื่อการศึกษา โปรแกรมการสอน โปรแกรมการเรียน System Approach และศาสตร์ที่เกี่ยวกับการบริหาร ยิ่งทวีความจำเป็นในการเรียนการสอนมากขึ้น และในช่วงของการใช้หลักสูตรฉบับนี้ ก็ได้มีการนำวรรณกรรมเทคโนโลยีทางการศึกษาเหล่านี้มาใช้มากขึ้นกว่าช่วงระยะใด ๆ ทั้งสิ้น

แต่อย่างไรก็ตามในขณะที่การศึกษาแขนงต่าง ๆ ได้เจริญก้าวหน้าไปมากแต่การสอนวิชาศิลปะธรรมยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ดังจะเห็นได้จาก โครงการการประชุมทางวิชาการ เรื่องการสอนจริยศึกษา (ทชช.เอกสารส่วนบุคคล สบ.5/17 ม.ล.ป็น มาลากุล เรื่อง ขอเชิญเป็นประธานในพิธีเปิดการประชุมทางวิชาการ เรื่องการสอนจริยศึกษา เมษายน พ.ศ.2506) ที่ได้กล่าวความนำไว้ว่า

ในขณะที่การศึกษาแขนงต่าง ๆ ได้เจริญก้าวหน้าไปมาก แต่จริยศึกษาโดยเฉพาะ การสอนวิชาศิลปะธรรมยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2504 กระทรวงศึกษาธิการได้จัดให้มีการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับจริยศึกษาขึ้นที่ศาลาสันติธรรม กรุงเทพฯ ที่ประชุมได้ให้ข้อเสนอแนะไว้หลายข้อ เช่น ให้มีการปรับปรุงหลักสูตรวิชาศิลปะธรรม ให้มีครูจริยศึกษาโดยเฉพาะ ให้มีการอบรมครูจริยศึกษา สภายุวพุทธิกสมาคมแห่งชาติ ได้ให้ความสนใจในเรื่องจริยศึกษาอย่างมาก ในการประชุมยุวพุทธิกสมาคมทั่วประเทศครั้งที่ 6 ในปี 2504 ก็ได้ถือเรื่องจริยศึกษาเป็นหัวข้อการประชุมที่สำคัญเพื่อให้การสอนจริยศึกษาได้ผลและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการสอนจริยศึกษาในโรงเรียนต่างจังหวัด จึงเห็นควรจัดให้มีการประชุมทางวิชาการเรื่อง การสอนจริยศึกษาขึ้น

การวัดและการประเมินผล ถึงแม้ว่าในระยะนี้จะมีโครงการที่ส่งผลให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ ในกระบวนการเรียนการสอน ตลอดจนความแพร่หลายของเอกสารหลักสูตรจะมีมากมายเพียงไร การเรียนการสอนของครูและนักเรียนเท่าที่ปฏิบัติกันอยู่ ต่างก็มุ่งให้เกิดผลในด้านเดียวคือ การส่งเสริมให้เด็กจำเนื้อหาวิชาได้มาก ๆ เพื่อการสอบ การศึกษาในช่วงนี้ผูกพันอยู่กับระบบการสอบไล่เพื่อประกาศนียบัตร ทำให้นักเรียนมุ่งเรียนเอาประกาศนียบัตร ผู้ออกข้อสอบก็ออกตามตำรา ผู้เรียนก็ต้องท่องตำราเพื่อตอบให้ตรงคำถาม

ในการวัดและการประเมินผลนั้น (ลัดดา สุวรรณกุล 2518 : 183-186) ได้มีเอกสารหลักสูตรที่เกี่ยวกับการวัดผลการศึกษาทุกระดับชั้น คือ ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการวัดผลการศึกษา ของชั้นต่าง ๆ ทุกระดับ ซึ่งจากระเบียบนี้ทำให้ทราบว่า ในระดับประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ได้มีการให้คะแนนพัฒนาการทางนิสัยของนักเรียนด้วย และนักเรียนทุกคนจะต้องผ่านการวัดผล 3 ประเภทในแต่ละปีคือ การวัดผลด้านพัฒนาการทางนิสัย การวัดผลงานระหว่างปี และสอบปลายปี ซึ่งการวัดผลสองอย่างแรกเป็นหน้าที่ของโรงเรียน ส่วนอย่างหลังในชั้นประโยคเป็นหน้าที่ของอำเภอและจังหวัดตามลำดับ

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2513 กรมสามัญศึกษาได้สร้างข้อสอบมาตรฐานชั้นประถมปีที่ 4 ขึ้นใช้ และสำนักงานทดสอบของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ก็ได้เริ่มดำเนินการสร้างข้อสอบของชั้นประถมปีที่ 7 เพื่อใช้ในการวัดผลการศึกษาในปี พ.ศ. 2514 ได้มีการออกระเบียบว่าด้วยการเลื่อนชั้นนักเรียนบางชั้นในโรงเรียนประถมศึกษาหรือที่เรียกว่า การเลื่อนชั้นแบบอัตโนมัติ สาเหตุเนื่องมาจากความต้องการในการแก้ปัญหาเรื่องเด็กตกชั้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2498 และเป็นที่ยกย่องมาตรฐานของโรงเรียนที่สูงขึ้น โดยยอมรับให้โรงเรียนประถมศึกษาที่มีมาตรฐานถึงเกณฑ์ตามที่ระเบียบว่าด้วยการเลื่อนชั้นนักเรียนบางชั้นในโรงเรียนประถมศึกษา พ.ศ. 2514 กำหนดไว้ สามารถขอใช้ระเบียบว่าด้วยการวัดผลแบบนี้ได้

ด้วยเหตุว่าการวัดผลการศึกษาเป็นวิชาสำคัญที่สุดวิชาหนึ่งที่ต้องให้ความรู้แก่ครูประจำการ และบุคคลที่จะเป็นครูต่อไปในอนาคต จึงมีการอบรมและการสอนขึ้นเพื่อเผยแพร่วิธีการวัดผลและเทคนิคในการวัดผลแบบต่าง ๆ ทำให้การวัดและการประเมินผลในช่วงนี้มีการพัฒนาการไปอย่างรวดเร็ว ทำให้สภาพการประเมินผลในโรงเรียนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย ข้อสอบส่วนมากจะออกเป็นข้อสอบปรนัยแบบต่าง ๆ เกือบทั้งหมด และข้อสอบอัตนัยเริ่มน้อยลงตามลำดับ ผลพลอยได้ก็คือครูจะต้องเกี่ยวข้องกับหลักสูตรมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะการออกข้อสอบแบบนี้จะต้องมีการวิเคราะห์หลักสูตรด้วย

จะเห็นได้ว่าในช่วงระยะเวลาที่ใช้หลักสูตรนี้ การประเมินผลมีการพัฒนาการในด้านเทคนิคและวิธีการในการวัดผลเป็นอย่างมาก แต่ในด้านหลักการยังไม่มีเปลี่ยนแปลงมากนัก คือการควบคุมในการสอบระดับประโยคและสิ่งนี้เองที่เป็นผลกระทบถึงองค์ประกอบด้านการเรียนการสอน คือทำให้สภาพการเรียนการสอนในโรงเรียนบางครั้ง และบางแห่ง

มีการใช้แบบทดสอบเป็นหลักสูตร หรือเป็นคู่มือในการสอบของครูเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง นอกเหนือจากหนังสือแบบเรียนดังที่ได้อีกแล้ว ทำให้เทคนิคและวิธีการออกแบบทดสอบต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการทดสอบต้องหมกคณาพไปอย่างน่าเสียดาย

สรุปได้ว่า หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้นและประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 นี้ การจัดหลักสูตรเป็นแบบที่กำหนดขอบข่ายของความรู้ไว้อย่างกว้าง ๆ โดยการนำวิชาที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกันรวมเข้าเป็นหมวดวิชา และเน้นการผสมผสานระหว่างวิชามากกว่าหลักสูตรเก่า ในด้านความมุ่งหมาย หลักสูตร พ.ศ. 2503 เป็นหลักสูตรฉบับแรกที่มีความสมบูรณ์มากที่สุด ในด้านความมุ่งหมายมากกว่าหลักสูตรทุกฉบับ คือมีความมุ่งหมายตั้งแต่ระดับหลักสูตร ระดับหมวดวิชา และระดับวิชาด้วยในบางวิชา ได้มีการจัดวิชาต่าง ๆ เข้าเป็นหมวดวิชาใหญ่ ๆ โดยรวบรวมวิชาต่าง ๆ ที่เคยมีในหลักสูตรฉบับก่อน ๆ และเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์ใกล้เคียงกันให้อยู่หมวดวิชาเดียวกัน วิชาหน้าที่พลเมือง และศีลธรรมได้รวมอยู่ในหมวดวิชาสังคมศึกษา โดยกำหนดให้เรียนในระดับประโยคประถมศึกษาตอนต้น สัปดาห์ละ 5 ชั่วโมง และระดับประโยคประถมศึกษาตอนปลาย เรียนสัปดาห์ละ 4 ชั่วโมง สำหรับวิชาลูกเสือ และอนุภาชาคใช้เวลานอกอัตราเวลาเรียนเช่นเดียวกับการประชุมอบรมและสวดมนต์ไหว้พระ ด้านกระบวนการเรียนการสอน เป็นช่วงระยะเวลาที่ได้รับอิทธิพลทางการศึกษาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกา โดยผ่านทาง การไปศึกษาต่อ การดูงาน และโครงการต่าง ๆ ที่จัดขึ้นด้วยความร่วมมือ และให้การช่วยเหลือจากองค์การ UNESCO ทำให้เทคโนโลยีทางการศึกษาเข้ามามีบทบาทในกระบวนการเรียนการสอนมากขึ้น แต่ในทางปฏิบัติจริงครูส่วนมากยังยึดวิธีการสอนแบบเก่า และยึดหนังสือแบบเรียนเป็นที่พึ่งเหมือนเช่นเคย ด้านการวัดและการประเมินผลในระดับประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ได้เพิ่มการวัดผลด้านพัฒนาการทางนิสัยเข้ามาด้วย นอกเหนือจากการวัดด้านความรู้ และได้มีการพัฒนาในด้านที่นำวิธีการและเทคนิคใหม่ ๆ มาใช้ในการทำแบบทดสอบเพื่อใช้วัดความรู้ความสามารถด้านต่าง ๆ มากขึ้น

5. หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521

จากปัญหาข้อขัดแย้งทางการเมือง ประกอบกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา รวมถึงความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่หลั่งไหลเข้ามาในสังคมไทย ทำให้นักการศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ตลอดจนจนประชาชนและสื่อมวลชนต่าง ๆ ได้หันมาสนใจพิจารณาการศึกษาของไทย จนเกิดแนวคิด ข้อวิพากษ์วิจารณ์นัปการ ซึ่งส่วนใหญ่กล่าวถึงการประถมศึกษาในทำนองที่ไม่

ประสบผลสำเร็จ ไม่เอื้อต่อวิถีชีวิตของคนไทย ไม่ได้สร้างสำนักทางการเมืองที่ถูกต้อง และไม่เหมาะสมกับสภาพสังคม ไม่สอดคล้องกับความต้องการของคนในสังคม จุดมุ่งหมายของการประถมศึกษากำหนดไว้กว้างขวาง มากเกินไป ยากแก่การปฏิบัติให้สอดคล้องตรงกันทั้งประเทศ (สุภา อักษรศิษฐ์ 2527 : 133-134)

สภาพปัญหาและข้อขัดแย้งต่าง ๆ ทำให้เกิดแนวคิดที่จะปฏิรูปการศึกษาทั้งระบบและกระบวนการ จึงได้มีการพิจารณาจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ ให้เหมาะสมกับความต้องการและสภาพสังคมไทยมากขึ้น โดยแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 ได้กำหนดจุดมุ่งหมายทั่วไป ซึ่งมีลักษณะและสาระใจความแตกต่างไปจากแผนการศึกษานับอื่น ๆ โดยสิ้นเชิง นั่นคือการกำหนดจุดมุ่งหมายแบ่งออกเป็นข้อ ๆ ครอบคลุมสาระต่าง ๆ ถึง 9 ข้อ และไม่มีกำหนดองค์กรทางการศึกษาไว้ ลักษณะของจุดมุ่งหมายแสดงให้เห็นถึงความต้องการอันสูงส่งค่อนข้างเป็นอุดมคติ และผูกพันกับแนวคิดอิทธิพลทางด้านการเมือง การปกครอง มาก จนทำให้เห็นภาพรวมของคนไทย ว่ามีลักษณะเป็นคนของชาติบ้านเมือง มากกว่าจะเป็นปัจเจกชนที่มีเลือดเนื้อ มีชีวิตจิตใจเป็นของตนเอง (สุภา อักษรศิษฐ์ 2527 : 136)

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 ในระดับประถมศึกษาได้จัดเป็นตอนเดียวตลอด และลดเวลาเรียนมาเหลือประมาณ 6 ปี การลดเวลาเรียนลงก็เพื่อจะเร่งการขยายการศึกษาภาคบังคับที่มากกว่า 4 ปี ให้เป็นไปได้โดยรวดเร็วยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะการขยายการศึกษาภาคบังคับ 7 ปี ประสบอุปสรรคโดยเฉพาะทางด้านการเงิน ทำให้ไม่อาจขยายได้รวดเร็วเท่าที่ควร นอกจากนี้ในด้านการจัดการศึกษา การกำหนดเป็น 7 ปี ยังทำให้เกิดความยุ่งยากในการบริหารโรงเรียน เพราะมีเด็ก 2 วัย อยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาซึ่งต้องการวัสดุอุปกรณ์การศึกษาและจิตวิทยาการเรียนการสอนแตกต่างกัน จึงจำเป็นต้องลดมาเรียนประมาณ 6 ปี และหามาตรการอื่นมาชดเชยเพื่อให้เด็กได้มีความรู้แล้วเรียน 7 ปี เช่น การเพิ่มเวลาเรียนแต่ละปีให้มากขึ้น การลดความเข้มข้นของวิชาที่เรียนลง เป็นต้น (เอกสารประกอบการสอน วิชาหลักและพื้นฐานการศึกษาไทย ม.ป.ป. : 40)

เมื่อได้มีการประกาศแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 แล้วได้มีคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ วก.439/2520 เรื่องให้ใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 ซึ่งเป็นหลักสูตร

ที่ได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาตามแผนการศึกษา พ.ศ.2520 และให้สอดคล้องกับนโยบายการจัดการศึกษาและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตลอดจนให้สอดคล้องกับสภาพและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เทคโนโลยี และวิชาการสาขาต่าง ๆ โดยมีรายละเอียดขององค์ประกอบหลักสูตร ดังนี้

ความมุ่งหมาย การกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาตามแนวหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 ได้กำหนดขึ้นโดยอาศัย การวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ทั้งผลการวิจัยที่เกี่ยวกับความบกพร่องของหลักสูตรเดิม ผลการวิจัยเกี่ยวกับสัมฤทธิ์ผลของนักเรียนซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ตัวหนึ่งให้เห็นถึงคุณภาพของการประถมศึกษา ตลอดจนแนวคิด ความเห็นต่าง ๆ ที่มีต่อจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา อีกทั้งพื้นฐานทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และจิตวิทยา ตลอดจนความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี อีกทั้งเสียงเรียกร้องจากสื่อมวลชน มาพิจารณาประกอบกัน จึงกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาออกเป็น 4 ด้าน คือ คุณสมบัติที่ต้องการเน้น 7 ข้อ ความรู้และทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต 11 ข้อ ชีวิตที่สงบสุข 6 ข้อ และสมาชิกที่ดีของชุมชนและชาติ 7 ข้อ รวมทั้งสิ้น 31 ข้อ ด้วยกัน จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายของหลักสูตรยังคงกำหนดคุณสมบัติที่พึงประสงค์ไว้มากและกว้างขวาง แสดงถึงคุณลักษณะที่เป็นสากลซึ่งเป็นที่ต้องการและเป็นประโยชน์เหมาะสมกับสังคมส่วนใหญ่หรือเกือบทุกสังคม จนไม่มีจุดเน้นให้เห็นลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์อย่างแท้จริง นับว่าเป็นการกำหนดจุดมุ่งหมายที่ไม่ต่างไปจากจุดมุ่งหมายของหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2503 (สุภา อักษรศิษฐ์ 2527 : 136)

ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 ได้แบ่งกลุ่มมวลประสบการณ์ออกเป็น 5 กลุ่มคือ

1. กลุ่มทักษะ เป็นเครื่องมือการเรียนรู้ ประกอบด้วยภาษาไทยและคณิตศาสตร์
2. กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ว่าด้วยกระบวนการแก้ปัญหาของชีวิตและสังคม กล่าวถึงปัญหาและความต้องการของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เพื่อความดำรงอยู่และการดำเนินชีวิตที่ดี
3. กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ว่าด้วยกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาและสร้างนิสัย
4. กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ว่าด้วยประสบการณ์ทั่วไปในการทำงานและความรู้พื้นฐานในการประกอบอาชีพ

5. กลุ่มประสบการณ์พิเศษ ว่าด้วยภาษาอังกฤษที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันและวิชาอาชีพที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิต เพื่อให้โรงเรียนเลือกสอนอย่างใดอย่างหนึ่ง ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6

จริยศึกษานั้นได้เป็นวิชาหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ซึ่ง สุนทรวิวัฒน์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ.2531) ได้ให้เหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

.... ครูเป็นประธานร่างเค้าโครงหลักสูตรในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต อาจารย์สมาน แสงมะลิ เป็นประธานร่างเค้าโครงหลักสูตรกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย แต่เจตนารมณ์ของกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยเหมือนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตคือต้องการบูรณาการลักษณะที่พึงประสงค์ คือ มีนิสัยที่มีคุณธรรม มีสุนทรียภาพ มีความสุขสมบูรณ์ในชีวิต มีสุขภาพทั้งกายและจิต เมื่อนุกรรมการชุดนี้ได้ร่างเค้าโครงหลักสูตรนี้แล้ว ก็หมดวาระไป เมื่อนุกรรมการช่วงแผนการสอนมารับต่อกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตจึงออกมาเป็นวิชา ๆ แต่จริง ๆ แล้วต้องการให้บูรณาการกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยก็เช่นเดียวกัน แตกมาเป็น จริยศึกษา พลศึกษา ศิลปะศึกษา คนตรีและนาฏศิลป์ และกิจกรรมสร้างนิสัย และคำว่าจริยศึกษาเป็นคำที่เพิ่งเกิดขึ้น ในสมัยที่มีการวิจัยของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เกี่ยวกับพฤติกรรมศาสตร์ จึงมีคำว่าจริยศึกษาเกิดขึ้น

ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 ได้ระบุถึงกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยว่า เป็นกลุ่มประสบการณ์ที่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ค่านิยม เจตคติ และพฤติกรรมในตัวผู้เรียนตามแนวทางอันพึงประสงค์ โดยมีขอบเขตครอบคลุมการพัฒนาบุคลิกภาพในด้านจริยธรรม ศิลป-วัฒนธรรม พลศึกษา และความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันโดยสงบสุขเป็นสำคัญ สำหรับความมุ่งหมายเฉพาะวิชาจริยศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 คือ

1. ให้สามารถควบคุม กาย วาจา ใจ อยู่ในขอบเขตที่พึงงาม ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทั้งสามารถสร้างประโยชน์แก่ตนและสังคมได้
2. ให้มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน และปฏิบัติได้จนเป็นนิสัย

เนื้อหาวิชา เป็นการกำหนดให้เรียนคุณธรรมต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อชีวิตของบุคคลทั่วไป 30 ข้อ โดยกำหนดให้สอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึง 6 ซึ่งกรมวิชาการได้จัดทำแผนการสอน เพื่อให้ไว้เป็นแนวทางการจัดการเรียนการสอนของครูในแผน

การสอนจะมีข้อเสนอแนะว่าจะสอนเรื่องอะไร นานเท่าใด เพื่อจุดประสงค์อะไร ใช้วัสดุ อุปกรณ์อะไรบ้าง ปฏิบัติกิจกรรมอะไรบ้างและวัดผลอย่างไร (กระทรวงศึกษาธิการ 2525 : 8)

สำหรับเนื้อหาวิชาที่กำหนดให้เรียนคุณธรรม 30 ข้อนั้นได้แก่

1. การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกายของบุคคลและสัตว์
2. ความเมตตา กรุณา มุติตา อุเบกขา
3. การไม่โลภและไม่ขโมย
4. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเสียสละ
5. การไม่ละเมิดของรักผู้อื่น
6. การรู้จักความพอดี
7. การไม่พวยกต ไม่มิดเบียน ไม่อำพรางความจริง การไม่ยุ่งให้เกิดความแตกแยก และการไม่พุดคำหยาบ
8. การมีสัจจะ และความจริงใจ
9. การไม่หลงและเสพลิงเสพลิดให้โทษ
10. ความเป็นผู้มีสติรู้จักยับยั้งชั่งใจรู้สึกผิดชอบชั่วดี
11. ความเป็นผู้มีเหตุผล
12. ความละเอียดและความเกรงกลัวต่อการกระทำชั่ว
13. ความขยันหมั่นเพียร
14. ความอดทนอดกลั้น
15. ความกล้าหาญและความเชื่อมั่นในตนเอง
16. ความกตัญญูกตเวที
17. ความซื่อสัตย์สุจริต
18. การทำใจให้สงบ มีสมาธิและอารมณ์แจ่มใส
19. ความไม่เห็นแก่ตัว
20. ความประณีตละเอียดถี่ถ้วน
21. ความรับผิดชอบ

22. ความมีน้ำใจเป็นธรรม ไม่ลำเอียง
23. ความมีระเบียบวินัยและการตรงต่อเวลา
24. การยอมรับความเปลี่ยนแปลง
25. มารยาทและนิสัยส่วนบุคคลในการกิน นอน ขับถ่าย แต่งกาย และสังคมระหว่างเพศ
26. มารยาทในการแสดงความเคารพ การขอร้อง การแสดงความขอบคุณ การขอความช่วยเหลือ การปฏิเสธ การแสดงความไม่เห็นด้วย การแสดงความยินดี การแสดงความเสียใจ การเล่น การพักผ่อนหย่อนใจ
27. หลักธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันได้แก่ ความสามัคคี ความเสียสละ การให้อภัย ความเอื้อเฟื้อ การยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น ความเห็นอกเห็นใจ
28. ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม และปฏิบัติตามประเพณีนิยม
29. ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์
30. การแก้ไขข้อบกพร่องการปฏิบัติทางจริยธรรม ได้แก่ ผิดศีลธรรม ระเบียบกฎหมาย และจารีตประเพณี

จะเห็นได้ว่าไม่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตามที่เคยมีมาแต่เดิมในหลักสูตรฉบับก่อน ๆ แต่กลับมีการเรียนการสอนเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในกลุ่มวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 โดยในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 กำหนดให้เรียน ศาสนาประจำชาติไทย และศาสนาที่คนไทยนับถือ เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดู ศาสนาซิกข์ เกี่ยวกับพุทธศาสนานั้นให้เรียนพุทธประวัติโดยย่อ วันสำคัญทางศาสนาพุทธ การแสดงตนเป็นพุทธมามกา การแสดงความเคารพพระพุทธรูปและพระภิกษุ การทำบุญตักบาตร การฟังเทศน์ การทำบุญบ้าน หลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือ การทำบุญบำรุงศาสนา การปฏิบัติในวันสำคัญทางศาสนาที่ตนนับถือ และพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์ของทุกศาสนา สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 กำหนดให้เรียนศาสนาประจำชาติไทยและศาสนาที่คนไทยนับถือ ความดีและคุณประโยชน์ของศาสนาทุกศาสนา มารยาทที่ควรปฏิบัติต่อผู้สืบศาสนาและผู้นับถือศาสนา เกี่ยวกับพุทธศาสนาให้เรียนหลักธรรม เบญจศีล เบญจธรรม อิทธิบาทสี่ พุทธโอวาท องค์ประกอบ

ของพุทธศาสนา ความมุ่งหมายและประโยชน์ของศาสนพิธี และการป้องกันการทำลายสถาบันศาสนาทุกศาสนา (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 : 153-154, 186-187, 216-243) ส่วนลูกเสือและยุวกาชาดนั้นอยู่ในกิจกรรมสร้างนิสัย ซึ่งอยู่ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยเช่นกัน

อัตราเวลาเรียน หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 กำหนดเวลาเรียนไว้ประมาณ 6 ปี แต่ละปีให้มีเวลาเรียนไม่น้อยกว่า 40 สัปดาห์ หนึ่งสัปดาห์ไม่น้อยกว่า 25 ชั่วโมง อัตราเวลาเรียนของกลุ่มประสบการณ์ในชั้นต่าง ๆ กำหนดไว้โดยประมาณเป็นร้อยละของเวลาเรียนทั้งหมด ดังนี้

กลุ่มวิชา	ชั้น		
	ป.1-2	ป.3-4	ป.5-6
ทักษะ (ไทย-คณิต)	50 (35-15)	35	25
ประสบการณ์ชีวิต	15	20	25
ลักษณะนิสัย	25	25	20
การงาน	10	20	30
รวม	100	100	100

ในเรื่องเกี่ยวกับเวลาเรียนนี้ หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 ให้อิสระแก่โรงเรียนที่จะสอนกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ ตามสภาพและปัญหาของแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้จะต้องถือเกณฑ์ที่หลักสูตรกำหนดไว้เป็นมาตรฐานกลาง แต่ในทางปฏิบัติอาจใช้แผนการสอนเป็นแนวทาง ซึ่งได้กำหนดเวลาเรียนไว้เป็นคาบ คาบละ 20 นาที เพราะเด็กในระดับประถมศึกษาจะมีช่วงความสนใจประมาณ 10-20 นาที การทำกำหนดการสอนและตารางสอนในแต่ละท้องถิ่น ควรหาทางรวมกลุ่มกันจัดทำ อาจจะเป็นระดับโรงเรียน ระดับกลุ่มโรงเรียน หรือในระดับอำเภอ (กระทรวงศึกษาธิการ 2525 : 25,38)

กระบวนการเรียนการสอน เนื่องจากหัวข้อคุณธรรม 30 ประการมิได้กำหนดรายละเอียดเนื้อหาไว้มากนัก ครูจึงจำเป็นต้องศึกษา ค้นคว้าเพิ่มเติมและเตรียมประสบการณ์ต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับการกำหนดจุดประสงค์ของการสอน ความคิดรวบยอด กิจกรรมการสอน และการประเมินผลช่วย การจัดเนื้อหา ประสบการณ์ ความรู้เบื้องต้น เป็นสิ่ง

ที่ครูต้องศึกษาค้นคว้าจากแหล่งความรู้จากที่ต่าง ๆ อยู่เสมอ จากเอกสารประกอบหลักสูตร แผนการสอน คู่มือครู หนังสือและวารสารต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดการใช้เนื้อหา ข้อมูล ประสบการณ์ต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ (สมพงษ์ จิตระดับ 2527 : 33,36)

การสอนจริยศึกษาหรือศีลธรรมตามแนวใหม่ ต้องเน้นการปฏิบัติยิ่งกว่าทฤษฎีหรือ การเรียนรู้แก่หัวข้อธรรม และต้องจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตลอดจนการใช้สื่อการสอน เพื่อให้ให้นักเรียนได้ฝึกอย่างสม่ำเสมอในทุกโอกาส และที่สำคัญที่สุดคือ ต้องนำไปสอนให้สัมพันธ์ กับมวลประสบการณ์ในกลุ่มวิชาอื่นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ นั่นคือ การจัดกิจกรรมการเรียน การสอนให้จริยธรรมทั้ง 30 ประการ ได้ผสมผสานกับเนื้อหาวิชาต่าง ๆ อย่างเต็มที่ เช่น ฝึกความซื่อสัตย์ในการทำบัญชี ซึ่งเป็นวิชาทักษะทางคณิตศาสตร์ (อำไพ สุจริตกุล 2527 : 4)

นอกจากนี้ อำไพ สุจริตกุล (2525 : 30-31) ยังได้เสนอแนวคิดใหม่ในการใช้ เพลงประกอบการสอนจริยศึกษา ด้วยวิธีเข้าใจเฉียบขาดรุนแรงแจ้งชัดด้วยหลัก 3 ประการคือ

1. โจมตี ประณาม แสดงความรังเกียจ คนโกง คนชั่ว คนเห็นแก่ตัว ด้วยถ้อยคำ ทำนองที่รุนแรง เฉียบขาด
2. เปรียบเทียบความดีความชั่วให้เห็นชัดเจน จะได้เป็นเครื่องเตือนสติเด็กไทย ให้รู้จักแยกแยะคนดีจากคนชั่ว และเลือกคบหาสมาคมแต่กับคนดี ไม่สนใจเสวนากับคนชั่วคนเลว
3. เตือนใจให้เร่งทำความดี ด้วยความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยวและมั่นใจในผลแห่ง กรรมดี

การเรียนการสอนจริยศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 ได้มีการพัฒนา การที่ขึ้นตามลำดับ ดังจะเห็นได้จากในปัจจุบันได้มีหนังสือตำราเกี่ยวกับการเรียนการสอน ศีลธรรมจรรรยา หรือที่เรียกกันว่าจริยศึกษานั้นมีจำนวนมากว่าแต่ก่อนมาก อาทิเช่น

สมพงษ์ จิตระดับ การสอนจริยศึกษาในระดับประถมศึกษา โครงการตำรา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

กลวิธีสอนจริยศึกษาและการสอดแทรกคุณธรรมในการสอนตามหลักสูตรประถมศึกษา คณะอาจารย์คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

สมทรง ปุณฺณฤทธิ กลวิธีสอนจริยธรรม. สำนักพิมพ์หนังสือธรรมบุษชา, 2528.

ชำเลื่อง วุฒิจันทร์ หลักการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

กิริติ ศรีวิเชียร. การจัดจรรยาศึกษาในโรงเรียน กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2524.

สุมน อมรวิวัฒน์ คู่มือจรรยาศึกษา ป.3-4 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2521.

ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีหนังสือคู่มือการสอนจรรยาศึกษา แผนการสอน หนังสือเรียน หนังสืออ่านเพิ่มเติม หนังสือส่งเสริมการอ่าน รวมทั้งงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนจรรยาศึกษาอีกเป็นจำนวนมาก จะเห็นได้ว่าการเรียนการสอนจรรยาศึกษามีพัฒนาการดีขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก จากวิธีสอนแบบเดิมที่ใช้แต่การบรรยาย การอธิบาย มาเป็นการทดลองใช้เทคนิควิธีสอนแบบต่าง ๆ ได้แก่ การสอนโดยวิธีกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ การแสดงบทบาทสมมติ การสอนแบบซินคิเคท การสร้างศรัทธา การนำวิธีสอนในสมัยพุทธกาลมาประยุกต์ใช้ การสอนตามขั้นขั้นของอริยสัจ การสอนโดยใช้เทคนิคแม่แบบ การสอนโดยใช้หนังสือพิมพ์ การใช้หนังสือนิทาน การใช้หุ่นเชิดมือ การใช้สไลด์-เทป การละเล่นพื้นเมือง การใช้กิจกรรมคัคสรร เป็นต้น ซึ่งเทคนิควิธีสอนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นวิธีสอนที่มีประสิทธิภาพ มีผลต่อการปลูกฝังจริยธรรมให้แก่นักเรียนด้วยกันทั้งสิ้น

แม้ว่าเทคนิคการเรียนการสอนแบบใหม่ ๆ จะมีมากมายหลายวิธีการ ตลอดจนการนำเทคโนโลยีทางการศึกษามาใช้กันอย่างแพร่หลายก็ตาม แต่ปรากฏว่า การเรียนการสอนจรรยาศึกษานั้น มีปัญหาทางด้านครูผู้สอน เนื่องจากมีประสบการณ์ในการสอนจรรยาศึกษาค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการฝึกอบรมการสอนจรรยาศึกษาและครูยังต้องสอนทุกวิชาอีกด้วย หลักสูตรไม่สอดคล้องกับท้องถิ่น เอกสารประกอบหลักสูตรไม่เพียงพอ มีปัญหาในเรื่องสื่อการเรียนการสอน การวัดผล และความร่วมมือของชุมชนต่อการสนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมเสริมหลักสูตรจรรยาศึกษา (จินดา อาจินสมาจาร : 84-96) ดังนั้นข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขการเรียนการสอนจรรยาศึกษาในโรงเรียนก็คือผู้บริหารและครูต้องได้รับการฝึกอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องจรรยาศึกษาดีพอ ครู ผู้ปกครอง บ้าน และโรงเรียนต้องรับผิดชอบและร่วมมือกันในการปลูกฝังจริยธรรม พร้อมทั้งทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีทางด้านจริยธรรมแก่นักเรียน นอกจากนั้นการปรับปรุงหลักสูตรและเอกสารประกอบหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพความต้องการของท้องถิ่นเป็นสิ่งจำเป็นมาก

การวัดและประเมินผล ในเรื่องของการวัดและประเมินผลนั้นต้องสอดคล้องกับความมุ่งหมายของจริยศึกษา คือ พัฒนาบุคลิกภาพ เจตคติ และพฤติกรรมของนักเรียน ในช่วงระยะเวลาของการใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 นี้ เป็นช่วงที่วิทยาการด้านการศึกษามีเจริญก้าวหน้ามาก มีการศึกษาอบรมเกี่ยวกับเทคนิคในการวัดผลแบบต่าง ๆ ตลอดจนการสร้างแบบทดสอบวัดคุณลักษณะทางจริยธรรมในด้านต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก สำหรับรูปแบบของการประเมินผล (อำนาจ รุจิราวรรณ 2527 : 37-38) มีหลายรูปแบบ ดังนี้คือ

1. การสัมภาษณ์ โดยการสอบถามด้วยวาจา หรือการสนทนาโต้ตอบกันเพื่อหาคำตอบบางอย่างจากนักเรียน ซึ่งรวมไปถึงการสอบปากเปล่าด้วย
2. การสังเกต โดยการพิจารณานักเรียนด้วยสายตาของครูในด้านต่าง ๆ เช่น ความประพฤติ และการปฏิบัติงานของนักเรียน การสังเกตอาจจะกระทำอย่างเป็นทางการ คือ มีระเบียบแบบแผน เครื่องมือประกอบการสังเกต และแบบบันทึกผลการสังเกต หรืออาจจะเป็นการสังเกตอย่างไม่เป็นทางการ คือ สังเกตลักษณะต่าง ๆ ไปตามธรรมดา เพื่อทำความเข้าใจในเรื่องบางเรื่อง
3. การตรวจงาน โดยการนำผลงานของนักเรียนมาพิจารณาค่าคุณค่าการตรวจงานอาจกระทำได้หลายวิธี เช่น การตรวจสอบคุณภาพ การนับปริมาณงานที่ผลิตได้ หรือทั้งคุณภาพและปริมาณรวมกันก็ได้
4. การทดสอบด้วยข้อเขียนประเภทต่าง ๆ เป็นการประเมินผลเพื่อตรวจสอบว่านักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่เรียนไปแล้วเพียงใด ที่ใช้กันอยู่มี 2 แบบ ได้แก่ แบบทดสอบความเรียง และแบบทดสอบปรนัย

ในการวัดและประเมินผลจริยศึกษานั้น ต้องใช้วิธีการหลายอย่าง หลายแบบ และในทุกโอกาส เพื่อตรวจสอบวัดผลการเรียนรู้และพฤติกรรมของนักเรียนว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์แต่ละหัวข้อหรือไม่ ซึ่งครูต้องใช้เทคนิควิธีต่าง ๆ เช่น การสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนขณะร่วมกิจกรรมทุกครั้ง การสร้างตารางวิเคราะห์พฤติกรรมของตนเอง เปรียบเทียบกับจริยธรรมแต่ละหัวข้อที่ได้เรียนมา หรือฝึกให้นักเรียนประเมินความรู้สึกของตนต่อพฤติกรรมของผู้อื่น และปรึกษากันเพื่อแนะวิธีการแก้ปัญหาให้เพื่อน (อำไพ สุจริตกุล 2527 : 4)

การวัดและการประเมินผลตลอดจนการติดตามผลเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน และ
 จัดให้ผู้เรียนได้เรียนหรือเลื่อนชั้นระหว่างปีหรือปลายปีตามความสามารถของผู้เรียน ให้เป็น
 หน้าที่ของผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอนทดสอบเป็นระยะหรือทดสอบเมื่อจบแต่ละบทเรียน
 ตามลักษณะการจัดประสบการณ์และเนื้อหาวิชา ทั้งนี้ให้เป็นไปตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ
 ว่าด้วยการประเมินผลการเรียนในระดับประถมศึกษา โดยแบ่งการประเมินผลออกเป็น
 3 ส่วนคือ การประเมินผลก่อนเรียน การประเมินผลระหว่างเรียน และการประเมินผล
 ปลายภาคเรียนหรือปลายปี (เอกสารทางวิชาการประกอบการสัมมนา ระดับชาติ 2530 :
 10, 19-20)

การประเมินผลก่อนเรียน มุ่งที่จะตรวจสอบพื้นฐานความรู้ของนักเรียนก่อนที่จะ
 เรียนต่อไป แต่มีครูจำนวนน้อยมากที่ทำการประเมินผลด้านนี้ จึงทำให้มีปัญหาในด้านการ
 สอนเพื่อเชื่อมโยงความรู้ของนักเรียนเป็นอย่างมาก

การประเมินผลระหว่างเรียน มีวัตถุประสงค์ที่จะนำผลการประเมินไปใช้ในการ
 ปรับปรุงการเรียนการสอนหรือจัดการสอนซ่อมเสริม ครูส่วนใหญ่ใช้แบบทดสอบเป็นเครื่องมือ
 สำหรับการวัดผล และมีครูบางส่วนใช้เครื่องมือวัดผลอย่างอื่นด้วย เช่น มาตราส่วนประมาณ
 ค่า และแบบสำรวจรายการ เพราะวิธีการวัดผลตามระเบียบของกระทรวงนั้นมีการทดสอบ
 การสังเกต การสัมภาษณ์ และการตรวจผลงาน สำหรับปัญหาของการประเมินผลระหว่าง
 เรียนก็คือ ครูมุ่งวัดผลตามจุดประสงค์ปลายทาง หรือที่เรียกว่าจุดประสงค์ในสมุฏประจำชั้น
 แต่เพียงอย่างเดียว ครูเกือบทั้งหมดไม่สนใจที่จะวัดผลตามจุดประสงค์การเรียนรู้ในคู่มือครู
 ซึ่งเป็นจุดประสงค์ย่อย การไม่วัดผลตามจุดประสงค์ย่อยดังกล่าว ทำให้การสอนซ่อมเสริม
 ไม่เป็นไปตามขั้นตอน กว่าจะทราบผลการประเมินผลตามจุดประสงค์ปลายทางก็ต่อเมื่อครู
 ได้สอนจบบทเรียนนั้นไปแล้ว และครูผู้สอนเป็นจำนวนมากไม่จัดทำแบบทดสอบ เพื่อประเมินผล
 ระหว่างเรียนด้วยตนเอง แต่นิยมให้นักเรียนทุกคนซื้อเครื่องมือวัดผลตามจุดประสงค์ที่สำนักพิมพ์
 เอกชนจัดทำขึ้น โดยครูให้เหตุผลว่าเป็นการสะดวกและไม่ต้องเสียเวลาในการจัดทำ

การสอบปลายภาคเรียนหรือปลายปี แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 ภาคความรู้
 ตอนที่ 2 ภาคปฏิบัติ การจัดทำแบบทดสอบเพื่อวัดผลปลายภาคเรียนและปลายปี ส่วนใหญ่ครู
 จะร่วมมือกันทำในระดับโรงเรียนและกลุ่มโรงเรียน

สรุปได้ว่า หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 ได้ลดเวลาเรียนการศึกษาภาคบังคับ จาก 7 ปี ในหลักสูตร พ.ศ.2503 เหลือเพียง 6 ปี โดยมีระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 จุดมุ่งหมายของหลักสูตรยังคงกำหนดคุณสมบัติที่พึงประสงค์ไว้กว้างมาก จนไม่มีจุดเน้นให้เห็น ลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์อย่างแท้จริง โครงสร้างและเนื้อหาของหลักสูตรแบ่งออกเป็น 5 กลุ่มประสบการณ์ วิชาจริยศึกษา เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย กำหนดให้สอนคุณธรรม 30 ข้อ ซึ่งมีมากเกินไปและเนื้อหาซ้ำซ้อน การเรียนการสอนเน้นการนำ วิชาจริยศึกษาไปสอนให้สัมพันธ์กับมวลประสบการณ์ในกลุ่มวิชาอื่น การวัดและการประเมินผล เป็นไปตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการประเมินผลการเรียนในระดับประถมศึกษา

สภาการศึกษาจัดการศึกษา ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ.2530 นั้น ได้มีหลักสูตรจริยศึกษาทั้งหมด 5 ฉบับด้วยกันคือ

1. ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2480
2. หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491
3. หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498
4. หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น ประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503
5. หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521

ซึ่งสามารถสรุปรายละเอียดต่าง ๆ ให้อยู่ในรูปของตารางได้ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลักสูตร	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
หลักสูตร พ.ศ.2480	เพื่อทำหน้าที่พลเมือง ตามระบอบรัฐธรรมนูญ ให้มีความรู้ มีศีลธรรม และมีร่างกายสมบูรณ์	-หน้าที่ตามระบอบ ประชาธิปไตย -มารยาทและ คุณธรรมต่าง ๆ	ป. 1-ป. 4 สัปดาห์ ละ 1 ชม.	-มุ่งปฏิบัติได้จริง -มีการนำหลักจิตวิทยา มาใช้ในการสอน	-ใช้วิธีสอบปากเปล่า
หลักสูตร พ.ศ.2491	-ให้นับถือเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนา -ให้มึกริยามารยาท เรียบร้อย -รู้หน้าที่ต่อโรงเรียน ครอบครัว ชุมชน ชาติ พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ	-พระรัตนตรัย พระพุทธประวัติโดย ย่อ เบญจศีลเบญจ- ธรรม มารยาทต่าง ๆ	-วิชาศีลธรรม ป. 1- ป. 4 เรียนสัปดาห์ละ 1 ชม. -วิชาหน้าที่ ป.1-ป.4 เรียนสัปดาห์ละ 1 ชม.	-แบบเรียนการเล่น (Play way) -แบบโปรเจกต์ (Project System) -แบบคอลลัน (The Dolton Plan) -แบบฮีริสติก (The Heurista Method)	-ใช้วิธีสอบปากเปล่า

หลักสูตร	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
หลักสูตร พ.ศ.2498	-ให้ทุกคนเป็นพลเมืองดี มีร่างกายแข็งแรง มีน้ำใจเป็นประชาธิปไตย	-ในหมวดสังคมศึกษา สอนเกี่ยวกับตัวเอง ครอบครัว โรงเรียน เพื่อนบ้าน ห้องดิน บุคคลที่ควรรู้จัก	-สัปดาห์ละ 5 ชม. ในโรงเรียนที่เรียน หลักสูตรประเภท ก. -สัปดาห์ละ 4 ชม. ในโรงเรียนที่เรียน หลักสูตรประเภท ข.	-การศึกษาแบบพัฒนาการ -การนำนวัตกรรมทางเทคโนโลยีมาใช้	-ไม่มีการสอบไล่ เลื่อนชั้น -กำหนดมาตรฐานการเรียนและการสอน ซ่อมเสริม
หลักสูตร พ.ศ.2503	-เป็นพลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตย	-เน้นความสัมพันธ์ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม -พุทธประวัติ พระรัตนตรัย เบญจศีล เบญจธรรม อุโบสถศีล ธรรมจรรยา	-ประถมตอนต้น เรียนสัปดาห์ละ 5 ชม. -ประถมตอนปลาย สัปดาห์ละ 4 ชม.	-การสอนแบบหน่วย -สอนแบบสร้างสรรค์ -การใช้บทเรียนสำเร็จรูป -การนำเทคโนโลยีทางการศึกษามาใช้ มาก	-ให้คะแนนพัฒนาการทางนิสัย -การวัดผลงานระหว่างปี -การสอบปลายปี

หลักสูตร	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
หลักสูตร พ.ศ.2521	-สามารถควบคุม ภาย วาจา ใจ -ให้มีความรับผิดชอบ ต่อการกระทำของตน	-คุณธรรม 30 ข้อ	-สัปดาห์ละ 3 คาบ หรือ 1 ชม.	-กลุ่มสัมพันธ์ -บทบาทสมมติ -เทคนิคแม่แบบ -หุ่นเชิดมือ -การใช้เพลง ฯลฯ	-การสัมภาษณ์ -การสังเกต -การตรวจงาน -แบบทดสอบ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สภาพปัญหาและข้อคิดเห็นในการจัดการศึกษาวิจัยศึกษาสมัยปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาถือว่า มโนกรรมสำคัญที่สุด เพราะมโนกรรมเป็นจุดเริ่มต้น บุคคล กิดสังคมนกิดี้ จะเป็นไปอย่างไรก็เป็นไปตามมโนกรรมเป็นใหญ่ มโนกรรมเป็นตัวกำหนดวิถีหรือ ี่แนวทางให้ความคิด ความนิยม ความเชื่อถือ เป็นตัวกำกับการที่สำคัญ อย่างที่ปัจจุบัน นี้เรียกว่าค่านิยม สังคมมีค่านิยมอย่างไรก็จะชักนำลักษณะการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมนั้น ให้เป็นอย่างนั้น สังคมใดมีค่านิยมที่ดีงาม เอื้อต่อการพัฒนา สังคมนั้นมีทางที่จะพัฒนาไป ได้ดี สังคมใดมีค่านิยมต่ำทรามขัดขวางการพัฒนา สังคมนั้นก็มีแนวโน้มที่จะเสื่อมโทรม พัฒนา ได้ยาก จะประสบปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาอย่างมากมาย ถ้าต้องการให้สังคมเจริญ พัฒนาไปได้ดี ก็จะต้องแก้ค่านิยมที่ผิดพลาดให้ได้ และต้องสร้างค่านิยมที่ถูกต้องให้เกิดขึ้นด้วย เรื่องค่านิยมนี้เป็นตัวอย่างเด่นชัดอย่างหนึ่งของมโนกรรม อันเป็นสิ่งสำคัญมาก มีผลระยะยาว ลึกซึ้งและกว้างไกล ครอบคลุมไปหมด พระพุทธศาสนาถือว่าค่านิยมเป็นสิ่งสำคัญมาก และ มองที่จิตใจเป็นจุดเริ่มต้น (พระเทพเวที 2531 : 27-29)

ปัจจุบันสิ่งที่สิ่งทีประสงคในใจมนุษย์นั้น มุ่งไปที่ผลได้ทางวัตถุเป็นสำคัญ ความสะดวก สบายทางวัตถุ ความมีทรัพย์สินสมบัติ กลายเป็นเครื่องวัดที่สำคัญไป ความสุขความทุกข์ของ มนุษย์ก็มาวัดที่วัตถุ คนเราก็นิยมวัตถุมาก ในเมื่อนิยมวัตถุมากค่านิยมในทางจิตใจก็น้อยลง อันนี้เป็นผลกรรมที่คนทำกันในสังคม คือกรรมของการที่เรามีค่านิยมทางวัตถุกันมาก มาเอา ความดีความเจริญความก้าวหน้าความสุขกันอยู่แต่ที่วัตถุเลยหลงลืมคุณค่าทางจิตใจ ในเมื่อหลัก ธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจ เราไม่ให้ความสำคัญในทางจิตใจหรือทางคุณธรรมเสียแล้ว หลักธรรมมันก็หมดความหมายลงไปสำหรับเราเป็นธรรมดา ถ้าหากว่าเราต้องการให้คนมา ประพฤติตามหลักธรรม เราต้องรู้จักขอบเขตของคุณค่าทางวัตถุ วัดกันด้วยวัตถุให้น้อยลง ในเมื่อสังคมมีค่านิยมทางวัตถุกันมาก คนก็ต้องพยายามแสวงด้านเดียวไม่มียั้ง จึงก่อให้เกิด อาชญากรรม ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ การแย่งชิงอะไรต่ออะไรกันมาก ก็คือความ นิยมที่เป็นมโนกรรมอยู่ในจิตใจของแต่ละคนนั้น เป็นเหตุให้เกิดสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาในระยะยาว เหตุร้ายภัยพิบัติความเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เกิดในสังคมเป็นผลร้ายมากเกิดแต่กรรมของเราทั้ง หลายนั่นเอง

แต่สิ่งที่จะทำได้ในทางการศึกษาก็คือ สิ่งใดตกลงแน่ว่าดีงามแล้ว เราจะต้องฝึกอบรมคนให้ใส่ใจรับผิดชอบตั้งแต่เล็กแต่น้อยไป ปลูกฝังค่านิยมซึ่งมองเห็นคุณค่าทางจิตใจสูงขึ้น ไม่วัดกันด้วยวัตถุให้มากนัก เข้าใจความหมายขอบเขตแห่งคุณค่าและความสำคัญของวัตถุตามความจริงความควร โดยเฉพาะค่านิยมในเรื่องความซื่อตรงต่อกฎธรรมชาติดันเป็นความสมคูลทางวัตถุกับทางจิตใจ การปลูกฝังค่านิยมนี้ให้มีขึ้นในสังคมให้ได้ โดยเฉพาะในหมู่ชนรุ่นของสังคมนั้น ต้องถือว่าเป็นภารกิจสำคัญอย่างหนึ่งของการศึกษา เพราะว่าที่จริงแล้วมันเป็นส่วนเนื้อหาสาระของการศึกษาทีเดียว (พระเทพเวที 2531 : 28-36)

นักการศึกษา นักการศาสนา และนักวิชาการส่วนหนึ่ง (อนันต์ ศิริปโชติ 2527 : 7-8) มีความเห็นสอดคล้องกันว่าปัญหาความประพฤติของเยาวชนนั้น สาเหตุหนึ่งคือความล้มเหลว ในการสอนศีลธรรมและพุทธศาสนาในโรงเรียน ซึ่งมีสาเหตุที่น่าพิจารณาคือ

ด้านหลักสูตรวิชาศีลธรรม จริยธรรม หลักสูตรวิชาศีลธรรม มีลักษณะเป็นนามธรรมมากเกินไป หลักสูตรที่มีอยู่สอนแต่ด้านทฤษฎีไม่มีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติ ความรู้และคุณธรรมเป็นคนละสิ่ง คนที่รู้ว่าอะไรดีไม่จำเป็นต้องทำสิ่งนั้น เนื้อหาแบบเรียนค่อนข้างล้าสมัย ตัวอย่างในแบบเรียนเป็นตัวอย่างที่เป็นไปไม่ได้ในชีวิตจริง

ด้านครูผู้สอนและวิธีสอน ในระยะที่ผ่านมาพบว่าไม่มีครูอาจารย์ที่มีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะสอนวิชาศีลธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ใครก็สอนวิชาศีลธรรมได้เพราะเป็นการสอนให้นักเรียนท่องจำหรือบรรยายตามแบบเรียนตลอดชั่วโมง วิธีสอนของครูเป็นไปในทางนามธรรมมากกว่ารูปแบบ นักเรียนจึงไม่ซาบซึ้ง การจะช่วยให้เด็กมีทัศนคติที่ดีในการเรียนรู้ ตลอดจนปรับพฤติกรรมของคนให้ดีขึ้นหรือเลวลง ย่อมขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพกลวิธีที่ครูจะนำมาใช้ ตลอดจนกิจกรรมและอุปกรณ์

ดังนั้นครูผู้สอนศีลธรรมหรือจริยธรรมหรือจริยศึกษาน่าจะได้รับการคัดเลือกและพิถีพิถันในด้านความรู้และความประพฤติเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี การรับผิดชอบฝึกฝนให้นักเรียนเป็นคนดีนั้น ควรเป็นความรับผิดชอบร่วมกันของครูอาจารย์ทุกคน มิใช่ความรับผิดชอบของครูสอนจริยเพียงคนเดียวหรือสองคนเท่านั้น

ธนู แสงศักดิ์ (2526 : 234) อ้างถึงใน ชุติมา อ่อนละม้าย (2529 : 200-201) ได้เสนอให้มีการเพิ่มเวลา เพิ่มคะแนนวิชาศีลธรรมให้มากขึ้นอีกสักหน่อยจะดียิ่งขึ้น เพราะเด็กก็คือเด็ก ยังต้องการสิ่งล่อใจ การที่ผู้ใหญ่จะมากคิดว่าอยากให้ทำดีเองโดยไม่ต้องใช้เครื่องมือล่ออันเป็นเรื่องผิดธรรมชาติ ดอกไม้จำต้องมีสีสวยกลิ่นหอมเพื่อล่อแมลง อาหารต้องมีการจัดประณีต จึงจะชวนรับประทานฉันใด การจูงใจเด็กให้ศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา ศีลธรรมจรรยา ก็ฉันนั้น

พร รัตนสุวรรณ (2527 : 41-45) ได้กล่าวถึงวิธีสอนพระพุทธศาสนาให้ได้ผลว่า

1. ต้องมุ่งให้คนเราเข้าใจเรื่องชีวิต โดยเฉพาะการเกิด การตาย กฎของกรรม สุขภาพทางจิต และมุ่งให้คนนำพระพุทธศาสนาไปใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่สอนสักแต่ว่าพอให้มีความรู้
2. ต้องอ้างหลักฐานจากคัมภีร์ออกมาให้ชัดเจน เพื่อให้ผู้ฟังแน่ใจว่าเขาได้เรียนพระพุทธศาสนาจริง ๆ มิใช่เรียนจากมติดคนสอน และต้องพยายามสอนด้วยข้อเท็จจริงที่สามารถทดสอบหรือพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง การอ้างตำราขึ้นมาลอย ๆ โดยไม่มีข้อพิสูจน์อย่างเพียงพอทำให้ไม่เกิดศรัทธา
3. มุ่งสอนเฉพาะสิ่งที่จำเป็นก่อน รู้พื้นฐานของผู้ที่จะสอนสิ่งแวดลอม ความจำเป็น ความเชื่อ สอนให้เหมาะกับความต้องการ ทุกวันนี้คนเรามีเวลาจำกัด ฉะนั้นการสอนจะต้องรวบรัดที่สุด ผู้สอนจึงมิใช่รู้เฉพาะแต่ในเรื่องศาสนาเท่านั้น แต่ต้องรู้ในเรื่องชีวิตของคนที่จะสอน แนะนำการสอนเป็นรายบุคคล
4. อย่าพยายามไปตั้งกฎเกณฑ์ที่จะต้องให้เขาประพฤติอย่างนั้นอย่างนี้ ควรให้หลักกว้าง ๆ เพื่อให้เกิดความสะดวก และเป็นประโยชน์ในเรื่องการเรียนเท่านั้น อย่าให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกว่าศาสนาดีจริง แต่ก็ไม่มีประโยชน์เพราะเขาปฏิบัติตามไม่ได้
5. การเรียนพระพุทธศาสนา ต้องคู่กันไปกับการปฏิบัติในทางสมาธิและวิปัสสนา ซึ่งสอดคล้องกับ อัมไพ สุจริตกุล (2530 : 92-94) ที่กล่าวว่า การสอนศีลธรรม หรือจริยธรรมแก่เยาวชน หากเน้นแต่เพียง 2 หลักแรก คือ ห้ามทำชั่ว และให้ประพฤติดี จะไม่สัมฤทธิ์ผลสมบูรณ์ดังเป็นที่ทราบกันดีในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะขาดหลักสำคัญคือ การฝึกจิตใจให้บริสุทธิ์เท่ากับขาดหลักฝึกใจในการเว้นชั่ว ทำดีนั่นเอง การฝึกจิตใจให้บริสุทธิ์ ตั้งมั่น

เป็นสมาธิ จะทำให้เกิดปัญญาตามความเป็นจริง เข้าใจในเหตุผลของความชั่วความดีที่ทั้งปวง ผู้ฝึกตนให้มีสมาธิ ย่อมมีจิตใจสงบระงับไม่ฟุ้งซ่าน มีสติสัมปชัญญะ เป็นบ่อเกิดแห่งพลังปัญญา เป็นประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียนและการกระทำกิจการทุกอย่าง

ผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์แต่ละท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียน การสอนจริยศึกษา ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ รวมทั้งได้เสนอแนวคิดในการปรับปรุง แก้ไขปัญหานั้น ๆ ไว้อย่างน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

ความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิส่วนใหญ่จะตรงกันในเรื่องของการเรียนการสอนจริยศึกษาว่าควรเป็นการฝึกจนเกิดเป็นลักษณะนิสัยที่ดีงาม และในการฝึกนั้นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทุกสถาบัน ในระดับโรงเรียน ครูทุกคนต้องเป็นครูจริยศึกษา ต้องร่วมมือกัน ในการปลูกฝังจริยธรรมให้แก่ นักเรียน นอกเหนือไปจากการสอนวิชาความรู้ในวิชาที่ตนต้องรับผิดชอบ ครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดี การสอนของครูต้องไม่ขัดกับการกระทำของครู ผู้บริหารสถานศึกษาควรให้การส่งเสริม สนับสนุนอย่างจริงจัง ตลอดจนการจัดสภาพสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนให้เหมาะสมและเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาการปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ ให้แก่ผู้เรียน รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับผู้ปกครอง เพื่อขอความร่วมมือในการช่วยกันพัฒนาและปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เด็กอย่างต่อเนื่อง

ในส่วนที่เกี่ยวกับครูผู้สอนจริยศึกษานั้น พระเทพวิสุทธิเมธี (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 มกราคม 2531) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับครูไว้ว่า ครูในปัจจุบันนี้ค่อนข้างจะอ่อนแอ ไม่เป็นตัวอย่างที่ดี ไม่รู้จักหน้าที่ ขาดการเอาใจใส่ต่อเด็ก ความคุ้นเคยกับเด็กมีน้อย

พระพยอม กัลยาโณ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2531) มีความเห็นว่า ครูผู้สอนไม่แสดงความเป็นคนที่มีประโยชน์สูงสุดให้ปรากฏ ทั้งนี้เพราะไม่มีความมั่นใจในพุทธธรรม ตลอดจนความประพฤติที่ขัดแย้งกับการสอน ผู้สอนที่ดีต้องเสียสละ อุดหนุน จริงจัง และมีวิธีการให้คนสนใจ ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของ สุมน อมรวิวัฒน์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2531) ที่ว่าจริยศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ เราต้องสอนโดยการปฏิบัติ จะสอนโดยการบอกอธิบายไม่ได้ ฉะนั้นถ้าครูไม่สร้างศรัทธาให้เกิดในตัวผู้สอนเสียก่อน ไม่สะอาดทั้งกาย วาจา ใจ แล้วจะสอนใจคนอื่นได้อย่างไร

พระเทพเวที (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2531) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับครูผู้สอนว่า ในเรื่องที่ว่าครูทุกคนต้องเป็นครูจริยะ และต้องสอนจริยศึกษาแทรกในวิชาต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องของอุดมคติที่ซัดกับความเป็นจริง เพราะจริง ๆ แล้ว ครูเองเห็นความสำคัญของจริยศึกษามากแค่ไหน ความประพฤติกของครูก็ไม่ค่อยจะเป็นแบบอย่าง ครูจริยศึกษาจริง ๆ มีคุณภาพแค่ไหน ยังทำไม่ได้ แล้วจะไปหวังให้ครูทุกคนเป็นครูจริยศึกษา ยิ่งแล้วใหญ่ เราควรทำในสิ่งที่ทำได้จริง ๆ คือการเตรียมครู เมื่อเราไปยังไม่ถึงอุดมคติ เราก็ต้องเลือกเฟ้นครูจริยศึกษาให้เป็นคนที่มีความสามารถจริง ๆ เป็นความสามารถที่มองคลุมไปถึงวิชาการอื่นในหลักสูตรได้หมด สามารถเอามาเชื่อมโยงได้ โดยใช้วิชาจริยศึกษาเป็นสนามรวมของวิชาการทุกอย่าง หมายความว่าครูสอนจริยศึกษามีความรู้ความเข้าใจครอบคลุม พอมาถึงวิชานี้ครูจะสามารถโยงวิชาต่าง ๆ เข้ามาหาชีวิตและสังคมของเด็กให้เห็นคุณค่าของวิชาการเหล่านั้นต่อชีวิตและสังคม และการนำวิชาไปใช้อย่างไรจึงเกิดคุณค่าอย่างแท้จริง

ก่อ สวัสดิพิพาณิชย์ (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2531) มีความคิดเห็นสอดคล้องกับพระเทพเวที โดยกล่าวว่า ... "ผมเข้าใจว่าไม่ว่าจะเรียนวิชาอะไร มันก็มีศีลธรรมอยู่ในนั้น ครูทุกคนต้องเอาใจใส่ในเรื่องของศีลธรรมหรือจริยศึกษา ครูสั่งให้นักเรียนทำการบ้าน ครูต้องดูแลให้นักเรียนรับผิดชอบต่อการทำการบ้าน ต้องทำการบ้านเองและทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ครูต้องตรวจการบ้านอย่างสม่ำเสมอเพื่อเป็นตัวอย่าง เหล่านี้มันเป็นการสอนและปลูกฝังความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นหน้าที่ของครูทุกคน ผมพูดเสมอว่าครูทุกคนต้องเป็นครูสอนศีลธรรม ครูโดยมากคิดว่าตัวมีความรับผิดชอบในการให้ความรู้และทักษะวิชานั้น ๆ ไม่ได้คิดถึงหลักศีลธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสอนวิชานั้น ๆ

นอกจากนี้ในเรื่องของความผูกพันใกล้ชิดจนเกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกันระหว่างครูกับนักเรียน ผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านมีความเห็นตรงกันว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อการเรียนการสอนจริยศึกษาเป็นอย่างมาก อาทิเช่น สุมน อมรวิวัฒน์ กล่าวว่า เราควรเริ่มด้วยความรักต่อกันอย่างจริงจัง ชี้แนะ อยากรช่วยเหลือ ขอให้ครูทำตัวใกล้ชิดผูกพันกับเด็ก ก่อ สวัสดิพิพาณิชย์ ได้ยกตัวอย่างว่า สมัยก่อนครูสอนทุกวิชา มีครูพิเศษในบางวิชา เช่น ภาษาอังกฤษ วิชาอื่น ๆ ครูประจำชั้นสอนหมด ครูประจำชั้นจะดูแลเอาใจใส่ในเรื่อง การเรียนการทำงานและความประพฤติ แต่สมัยนี้ครูแยกสอนเป็นรายวิชา ครูประจำชั้นไม่มีโอกาสได้ดูแลใกล้ชิดเด็ก

ในชั้นที่ตนรับผิดชอบอย่างเต็มที่ ความผูกพันใกล้ชิดระหว่างครูกับนักเรียนต่างกัน ที่เป็นห่วง
อยู่เดี๋ยวนี้ระดับประถมมีครูพิเศษไปสอนหมดแล้ว เด็กประถมจะไม่มีเจ้าข้าวเจ้าของหรือคนดูแล
รับผิดชอบอย่างแท้จริง การศึกษาไม่ใช่การให้ความรู้อย่างเดียว มันเป็นการส่งเสริมให้เด็ก
มีความเจริญเติบโตทุก ๆ ด้าน เราต้องมีคนช่วยระดับประถม เดี่ยวนี้เด็กของเราว่าแห้ว
ไม่มีคนระดับประถม

สำหรับการเรียนการสอนจริยศึกษาหรือการปลูกฝังจริยธรรมให้แก่ผู้เรียนนั้น
ดวงเดือน พันธุมนาวิน (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2531) กล่าวว่า ครูที่จะอบรมสั่ง
สอนทางจริยธรรมให้แก่เด็กเรียนได้อย่างผลดีนั้น ครูจะต้องเป็นผู้ที่รักเด็กและเด็กรัก เด็กพอใจ
ครูที่เด็กรักคือครูที่เด็กทราบว่ามีความรักความหวังดีต่อเด็กอย่างจริงใจ เป็นครูที่ปฏิบัติต่อเด็ก
โดยยึดเอาความเจริญเติบโตของเด็กเป็นสำคัญ นอกจากนั้นครูจะต้องเป็นผู้มีจริยธรรมสูง
และที่สำคัญอย่างยิ่งคือ ครูจะต้องรู้จักวิธีการอบรมสั่งสอนเด็กที่ถูกต้อง การฝึกรอบรมจิตใจ
ของเด็กในโรงเรียนตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันนั้น ทางจริยศึกษาไม่มีรูปแบบที่เป็นของตนเอง
แต่ไปพึ่งรูปแบบการสอนของผู้อื่นในเรื่องอื่น ๆ เช่น ใช้วิธีการที่พ่อแม่เคยสั่งสอนลูก หรือใช้
วิธีการสอนทางศาสนา ซึ่งอาจจะเหมาะกับผู้ใหญ่ที่จิตใจเจริญมากกว่าเด็ก หรือครูจริยศึกษา
นำเอารูปแบบการสอนในวิชาอื่น ๆ เข้ามาสอน เช่นสอนให้ท่องจำความหมายของคำศัพท์ต่าง ๆ
ในวิชาที่สอนกันคือ ความหมายของคุณธรรมและค่านิยมต่าง ๆ แต่ไม่สามารถสอนให้เด็กชอบ
และพอใจคุณธรรม หรือไม่สามารถสอนให้เด็กเกลียดกลัวทุรธรรมได้ เพราะเป็นวิธีการที่ไม่
ค่อยได้ใช้ในวิชาการอื่น ๆ แต่จำเป็นในการสอนจริยธรรม นอกจากนั้นยังมีการสอนทางศาสนา
ซึ่งส่วนใหญ่ก็ให้เพียงความรู้ทางประวัติศาสตร์ของศาสนามากกว่าจะมีการอบรมจิตใจให้เข้า
ใจและยอมรับคำสั่งสอนทางศาสนานั้น ตามโรงเรียนต่าง ๆ ยังเน้นการฝึกให้เด็กกระทำพฤติ-
กรรมที่สอดคล้องกับคุณธรรมและค่านิยมต่าง ๆ โดยมีข้อจำกัดในวิธีการสอนเหมือนในวิชาอื่น ๆ
แต่ข้อจำกัดในวิชาจริยศึกษาคูจะมีมากกว่า ในแง่ของการกระทำที่ไม่ครบขั้นตอนที่จะก่อให้เกิด
การเรียนรู้ในเด็ก

การส่งเสริมพฤติกรรมเด็กมี 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่หนึ่ง การกระตุ้นพฤติกรรม ซึ่งเป็นหน้าที่ของครู เช่น การออกคำสั่งให้ทำ การตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ หรือการให้เด็กอื่น กระทำเป็นตัวอย่าง ถ้าครูประสบความสำเร็จในการกระตุ้นพฤติกรรม เด็กก็จะสามารถทำ พฤติกรรมนั้นซึ่งเป็นขั้นตอนที่สองและเมื่อเด็กกระทำพฤติกรรมแล้วครูจะต้องให้การส่งเสริม พฤติกรรมนั้นทันที ด้วยการชมเชย แสดงความสนใจ แสดงความพอใจ หรือเป็นรางวัลใน รูปแบบอื่น นี่ก็ขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญ ซึ่งมักจะขาดหายไป ฉะนั้นหน้าที่ของครูในเรื่องนี้คือ การกระตุ้นอย่างถูกวิธี และการให้รางวัลอย่างเหมาะสม เพื่อที่จะให้เด็กอยากทำพฤติกรรม นั้นอีกในโอกาสต่อไป การเสริมสร้างความอยากที่จะกระทำพฤติกรรมที่น่าปรารถนา และ อยากรที่จะเว้นการกระทำที่ไม่น่าปรารถนา จึงเป็นหน้าที่ของโรงเรียนและของสังคมใหญ่ ร่วมกัน แต่จุดเริ่มต้นคือที่บ้านและทางโรงเรียน ฉะนั้นการพัฒนาจิตใจทางจริยธรรม จึงมิใช่เป็นเรื่องของครูจริยศึกษาเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของโรงเรียนโดยรวม และทาง โรงเรียนควรใช้ความรู้ทางพฤติกรรมศาสตร์ สังคมศาสตร์ โดยเฉพาะทางจิตวิทยาในการ พัฒนาจริยธรรมของเด็กให้มากที่สุด เพราะวิชาการเหล่านี้ได้มาจากการศึกษาวิจัยคนเป็น จำนวนมาก จึงสามารถให้หลักและแนวทางการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาเยาวชนเป็นจำนวนมากได้

เมื่อพิจารณาถึงการนำหลักสูตรและการสอนจริยศึกษาไปใช้ปฏิบัติในโรงเรียน ด้วยการ นำหลักสูตรเป็นแนวทาง และนำเทคนิควิธีสอนหลายรูปแบบมาใช้ รวมทั้งการใช้กิจกรรม เสริมจริยธรรมต่าง ๆ มาประยุกต์ปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพภายในโรงเรียน จนเรียก ได้ว่าประสบความสำเร็จ โดยได้รับรางวัลกิจกรรมจริยธรรมดีเด่น จากกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปี พ.ศ. 2529 และสามารถนำมาเป็นตัวอย่างหรือแนวทางในการนำหลักสูตรและการสอน จริยศึกษาไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น สมพร วัฒนมหาพันธ์ อาจารย์ใหญ่ระดับ 7 โรงเรียนวัดวิเศษการ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ได้แสดงความกตัญญูในฐานะ ผู้นำหลักสูตรและการสอนจริยศึกษาไปใช้จนประสบความสำเร็จดังกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า โดยปกติตามหลักสูตรให้อัตราเวลาเรียนจริยศึกษาน้อยมาก การเรียนจริยศึกษาเป็นเรื่องที่ ต้องใช้เวลาในการปลูกฝัง ผิดเด็กจนเป็นนิสัยในพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ดังนั้นครูทุกคนต้อง มีส่วนร่วมโดยการสอดแทรกจริยศึกษาไว้ในทุกโอกาสทุกกิจกรรม มีการติดตามผลควบคู่ไปกับการ ปลูกฝัง เราต้องคอยติดตามดูแลและคอยแก้ไขอยู่ตลอดเวลา ครูต้องรู้หน้าที่ มีจรรยา เมตตาศิษย์ ครูต้องเป็นตัวอย่างที่ดีในทุก ๆ เรื่อง ตั้งแต่การแต่งกาย กริยามารยาท

การพูดจา ความประพฤติ ครูต้องเป็นรูปแบบที่ดีให้แก่เด็กได้ ต้องสร้างความผูกพันใกล้ชิดระหว่างครูกับนักเรียนและนักเรียนกับนักเรียนด้วยกัน พร้อมทั้งจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมจริยธรรมสอดแทรกในทุกวิชา ทุกโอกาส ทุกกิจกรรม เพราะการสอนจริยศึกษาเป็นเรื่องนามธรรม วัตถุประสงค์ ทางโรงเรียนจึงเน้นที่การปฏิบัติจริงและนักเรียนสามารถนำไปใช้ในชีวิตรประจำวันให้ได้มากที่สุด

ปัจจุบันนี้ ปัญหาสำคัญที่ถูกหยิบยกมามากกว่ามากที่สุดปัญหาหนึ่งก็คือปัญหาเรื่องจริยธรรม ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปัญหาสากลของสังคมที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนาทุกแห่งของโลก ข้อสังเกตนี้ยังก่อให้เกิดปัญหาที่เป็นคำถามต่อไปว่า เมื่อได้แนวทางจริยธรรมที่พึงประสงค์เป็นที่ยอมรับแก่ทุกฝ่ายแล้ว จะมีวิธีการดำเนินการอย่างไร จึงจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านจิตลักษณะและพฤติกรรมของเด็ก เยาวชน และสมาชิกอื่น ๆ ของสังคมอย่างจริงจังได้ ดังนั้นจริยศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญในการฝึกทางจิตใจจนเกิดเป็นลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ในสังคมและจะประสบความสำเร็จได้ต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทุกสถาบัน โดยมีจุดเริ่มต้นที่บ้านและโรงเรียน ดังที่ดวงเดือน พิศาลบุตร กล่าวว่า จริยศึกษาเป็นเรื่องของการฝึกทางด้านจิตใจ ฝึกจนเกิดเป็นนิสัย ฝึกจนเกิดความเคยชิน ครูทุกคนต้องฝึกเด็กร่วมกันทุกชั่วโมง ไม่ใช่เฉพาะในวิชาชั่วโมงจริยศึกษาเท่านั้น และที่บ้านต้องช่วยฝึกให้สอดคล้องด้วย จนถึงระดับสังคม ชนชาตบ้านเมือง ควรทำให้สอดคล้องกัน เช่น สอนอย่างไร ต้องการให้คนเป็นอย่างไร การจัดสิ่งแวดล้อมที่เด็กต้องไปพบไปประสบต้องให้ตรงกัน เช่น ในเรื่องของระเบียบวินัย ไม่ว่าจะทำอะไรที่ไหนไม่ว่าการขึ้นรถเมล์ ก็ต้องมีระเบียบ ต้องทั้งบ้าน ทั้งโรงเรียน ทั้งสังคม ทั้งหน่วยงาน รัฐบาลและเอกชน เป็นตัวอย่างที่ดีไปพร้อม ๆ กัน จึงจะประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ไม่อยากพูดว่าเฉพาะหลักสูตร เฉพาะครู หรือตัวครูที่สอนจริยศึกษาเท่านั้น แม้จะสอนดีมากสักแค่ไหน ถ้าไม่มีสิ่งอื่นช่วยก็ประสบความสำเร็จยาก (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2531)

ด้วยเหตุนี้การประถมศึกษาควรปลูกฝัง อบรมมนิสัยอันดีงาม ไม่ใช่เพียงการสอนให้รู้หนังสือเท่านั้น ระดับการศึกษาจะต้องวัดกันที่ศีลธรรม คุณธรรมและความมีระเบียบวินัย ความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเชื่อมั่นในระบบการปกครองประเทศ มิใช่

วัดที่ความรู้ในวิชาหนังสือ เป้าหมายของการประถมศึกษาจึงไม่ได้อยู่ที่การสอบไล่ได้ หรือ การมีสัมฤทธิ์ผลทางการอ่าน เขียน เรียงเลข เท่านั้น เพราะการสอบได้หรือการวัด สัมฤทธิ์ผลของการเรียน เป็นแต่เพียงเครื่องชี้ว่าเด็กได้เรียนรู้ขั้นไหน แต่ไม่อาจบอกได้ว่า เด็กเป็นคนดีเพียงใด

นับตั้งแต่เริ่มมีหลักสูตรฉบับแรกเมื่อ พ.ศ. 2435 จนถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการ ปกครองปี พ.ศ. 2475 ได้มีหลักสูตรจริยศึกษารวมทั้งสิ้น 8 ฉบับด้วยกัน วิชาธรรมจารี หรือ ธรรมจริยา หรือวิชาจริยา ได้เป็นวิชาที่ถูกกำหนดให้เรียนในหลักสูตรทั้งระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มีการเน้นเรื่องราวเกี่ยวกับสิทธิ และหน้าที่พลเมืองตามระบอบประชาธิปไตย วิชาจริยาจึงกลายเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและ ศิลธรรมและได้ตัดเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาออกในหลักสูตร พ.ศ. 2480 ด้วย เหตุผลในการให้สิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนา และเพื่อสนองนโยบายการศึกษาด้านศีลธรรม จรรยาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมแยกออกจากกัน ใน วิชาศีลธรรมได้เพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

ด้วยอิทธิพลทางความคิดด้านการศึกษาจากสหรัฐอเมริกา ทำให้วิชาหน้าที่พลเมือง และศีลธรรมได้ถูกนำมารวมอยู่ในหมวดวิชาสังคมศึกษาในหลักสูตร พ.ศ. 2498 และ พ.ศ. 2503 ท้ายสุดวิชาจริยศึกษาได้เป็นวิชาหนึ่งในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยที่กำหนดให้เรียนคุณธรรม 30 ประการแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่ง มิลินทร์ สำเภาเงิน (2524 : 141) ได้ให้ข้อสังเกต ว่าพฤติกรรมเชิงจริยธรรมนั้น หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ต้องการสร้างเสริม ให้เป็นคุณสมบัติที่ต้องการเน้นไว้ในหลักสูตร แต่ผลของการวิจัยกลับพบว่าไม่ประสบผลสำเร็จ เท่าที่ควร อาจสืบเนื่องมาจากปัจจัยหลายประการ เช่น จากขบวนการจัดรูปแบบการทดลอง หลักสูตร จากครู จากกลวิธีการสอนจริยศึกษา รวมทั้งจากสื่อการเรียนการสอน ซึ่งประเด็น ที่สำคัญที่สุดคือ การสอนของครูแม้ว่าหลักสูตรที่วางไว้ในเอกสารจะดีเพียงไรก็ตาม ถ้าครูไม่ ปฏิบัติเสียอย่างเดียวกันทุกอย่างก็ล้มเหลว ในส่วนที่เกี่ยวกับประสิทธิภาพของหลักสูตรประโยค- ประถมศึกษา พ.ศ. 2521 กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ในหมวดจริยศึกษานั้น มาลินี กุลมาตย์ (2521 : 129-133) พบว่า ทั้งครู ครูใหญ่ และศึกษานิเทศก์ ต่างมีความเห็นตรงกันว่า เนื้อหาส่วนใหญ่มีความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ อยู่ในระดับปานกลาง และควรมีการสอน

สอดคล้องจรรยาวิชาในทุกวิชา ครูมีข้อเสนอแนะว่าเนื้อหาส่วนมากยังไม่แจ่มแจ้ง เป็นนามธรรม จักกิจกรรมยาก ควรเตรียมเนื้อหาและวิธีจักกิจกรรมให้มากกว่านี้ เพื่อสะดวกในการสอนและการ ติดตามผล โดยครูใหญ่เสนอแนะว่าควรจัดให้มีการอบรมครูผู้สอนจรรยาวิชาให้มีความรู้และความ สามารถพอที่จะสอนได้โดยไม่เกิดปัญหา

จากการศึกษาพัฒนาการของหลักสูตรและการสอนจรรยาศึกษาดังกล่าวข้างต้น จะเห็น ได้ว่าวิชาจรรยาศึกษาได้ถูกลดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ รวมทั้งค่านิยมในสังคมได้เปลี่ยนไปโดย มุ่งค่านิยมทางวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ ตลอดจนการเพิ่มของจำนวนประชากร ความบีบคั้นทาง ด้านเศรษฐกิจ การศึกษา และการเมือง การหลั่งไหลของอารยธรรมตะวันตก ความก้าว- หน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมาย ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการปรับปรุงหลักสูตร พ.ศ.2521 ในปี พ.ศ.2533 ซึ่งหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ได้เน้นการพัฒนาคุณภาพของการเป็นคนที่มีสมบูรณ์ใน รอบด้าน ทั้งในด้านความรู้พื้นฐานสำหรับการพัฒนาตน พัฒนาสังคม พัฒนาอาชีพ ให้มีความรู้ เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี พร้อมทั้งพัฒนาทักษะกระบวนการ 9 ประการ รวมทั้งคุณ- ธรรมจรรยาธรรม โดยกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยนั้นไม่แยกออกเป็นวิชา แต่ให้บูรณาการแบ่ง ออกเป็น 6 หน่วย ในแต่ละหน่วยจะใช้วิชาจรรยาศึกษาเป็นแกนกลางบ้าง ใช้พลศึกษาหรือวิชา อื่น ๆ ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยเป็นแกนกลางบ้าง โดยกระทรวงศึกษาธิการได้มีคำสั่งให้ โรงเรียนต่าง ๆ ใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ตั้งแต่ปีการ ศึกษา 2534 เป็นต้นไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย